

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
« 01 » червня 2022 року

УДК 316.36-053.2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:
студентка 466 групи
ЯКОВЕНКО Дарья Ігорівна

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
ЛИСЕНКОВА Ірина Петрівна

Миколаїв – 2022

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

«03» червня 2022 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці **ЯКОВЕНКО Дар'ї Ігорівні**.

1. Тема роботи: «Психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини» затверджена наказом ЧНУ імені Петра Могили № 307 від «17» листопада 2022 року.
2. Об'єкт дослідження – стилі виховання у сім'ї.
3. Предмет дослідження – психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини.
4. Завдання дослідження:
  - 1) проаналізувати та узагальнити методологічні підходи до вивчення стилів виховання у сім'ї та обґрунтувати особливості прояву стилей виховання в подальшому житті;
  - 2) дослідити як стиль виховання у сім'ї впливає на відносини між батьками та дітьми;

3) проаналізувати як стиль виховання впливає на подальший розвиток дитини;

4) розробити методичні рекомендації щодо вибору стилю виховання у сім'ї та його впливу на подальший розвиток дитини.

5. Науковий керівник роботи.

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
ЛИСЕНКОВА Ірина Петрівна завідувачка кафедри психології, доктор психологічних наук, професор	25 вересня 2021 року _____	25 травня 2022 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	11 жовтня 2021 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	30 листопада 2021 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретичні аспекти проблеми дослідження психологічних особливостей стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини	20 грудня 2021 р.
3.2	Розділ 2. Експериментальне дослідження психологічних особливостей стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини	25 квітня 2022 р.
4	Висновки	16 травня 2022 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	01 червня 2022р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	21 червня 2022 р.

Студентка

_____ Дарья ЯКОВЕНКО

Науковий керівник

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ	6
1.1. Психологічні особливості стилів виховання у сім'ї: теоретико-методологічний аналіз	6
1.2. Фактори становлення особистості дитини в сім'ї	23
1.3. Види стосунків батьків та дітей в залежності від стилю виховання	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ	38
2.1. Методична база і організація дослідження	38
2.2. Результати експериментального дослідження	43
2.3. Методичні рекомендації щодо вибору стилю виховання у сім'ї та його впливу на подальший розвиток дитини	52
Висновки до другого розділу	67
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогоднішній день важливе значення має виховання дитини та її відносини у сім'ї. Так як, це в майбутньому вплине не тільки на подальше життя дитини, але й на формування характеру, звичок, важливих установ. Дитина народжується без розуміння про світ, соціальних норм, без розуміння як треба себе поводити у соціумі.

Перші експериментальні дослідження в області дитячо-батьківських відносин були розпочаті в 1899 році, коли психолог Р. Сірс у співпраці зі своїм колегою Г. Холлом розробили опитувальник, що виявляє думки батьків про покарання дітей. У 30-ті роки ХХ століття відзначається швидке зростання досліджень батьківських установок. На даний період в зарубіжній та вітчизняній психології накопичений багатий досвід досліджень на тему дитячо-батьківських відносин. У вітчизняній психології статистика більш скромна, тому педагоги і батьки відчувають певний дефіцит інформації з даного питання.

На думку Е. Берна, батьки передають дитині свій досвід, причому сценарні обмеження дитина отримує від батьків протилежної статі. Сценарні вказівки, які мати дає своїй дитині, вона сама отримала від батька, батько від своєї матері, тобто джерелом жіночого сценарію є бабуся по лінії батька – покоління чергуються за принципом статі.

Значна увага приділяється вивченню питань виховання дитини і формування особистості у психологічних дослідженнях даного напрямку – А. Адлер, Є. Антонюк, Ю. Альошина, Л. Виготський, Л. Гозман, О. Леонт'єв, І. Лисенкова, А. Маслоу, Г. Оллпорт, В. Петровський, К. Роджерс, О. Савіна та ін.

Об'єкт дослідження – стилі виховання у сім'ї.

Предмет дослідження – психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати та узагальнити методологічні підходи до вивчення стилів виховання у сім'ї та обґрунтувати особливості прояву стилей виховання в подальшому житті;
- 2) дослідити як стиль виховання у сім'ї впливає на відносини між батьками та дітьми;
- 3) проаналізувати як стиль виховання впливає на подальший розвиток дитини;
- 4) розробити методичні рекомендації щодо вибору стилю виховання у сім'ї та його впливу на подальший розвиток дитини.

Методи дослідження. У роботі для розв'язання поставлених завдань та забезпечення об'єктивності дослідження були застосовані теоретичні методи: метод теоретичного аналізу й узагальнення наукової літератури з проблематики дослідження; метод порівняльного аналізу та узагальнення даних. Також для роботи ми використали емпіричні та математико-статистичні методи дослідження.

Практична значимість. Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій щодо вибору стилю виховання у сім'ї та його впливу на подальший розвиток дитини. Отримані результати полягають у тому, що матеріали дослідження створюють підстави для подальшого вивчення теорії та практики сімейної психології, зокрема для тих, хто націлений та зацікавлений у розширенні власного потенціалу, особистого зростання та реалізації себе. Теоретичні та практичні розробки наукового дослідження можуть бути корисними для студентів при підготовці до групових, лабораторних занять, при написанні курсових та інших робіт; викладачам при розробці лекційних занять, групових консультацій,

написанні підручників, посібників та монографій, а також у роботі практичних психологів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, який налічує 78 джерел. Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок, із них основного тексту – 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

1.1. Психологічні особливості стилів виховання у сім'ї: теоретико-методологічний аналіз

Одним з перших вивчення відносин батьків і дітей можна вважати австрійського психолога А. Адлера. Створивши школи індивідуальної психології А. Адлер помічав передумови психологічних проблем дорослих людей в особливостях їх дитячого розвитку, вважаючи, що невроз – це не хвороба, а патологічна манера життя [30].

Головними поняттями А. Адлера в області дитячо-батьківських взаємин вважаються «співпраця», «рівність», «природні результати». З цими поняттями з'єднані два головних принципи виховання: облік бажань дитини і відмова від боротьби за владу. А. Адлер виділяє рівність між батьками і дітьми, як в області прав, так і в області відповідальності. А. Адлер також вважає, що повага один одного в сім'ї – це головний принцип сімейного виховання. У прямій залежності, на його думку, варто самосвідомість дитини і наскільки його люблять і поважають в сім'ї. Таким чином, А. Адлер вважає, що головне навчити батьків поважати унікальність, недоторканність і індивідуальність дітей з самого раннього віку [35].

Безперечний інтерес представляє підхід К. Хорні, який вважає, що відносини з відхиленнями до інших і до себе, а також суперечливих потреб, установок, які стоять на лінії росту індивіда, перешкоджають його самореалізації. Таке є наслідком відхилень у психічному розвитку [1].

Проблема впливу батьківського ставлення на психічне благополуччя особистості досліджується в рамках гуманістичної психології. У західній

психології надане спрямованість є в руслі концепції А. Маслоу, Г. Оллпорта, К. Роджерса та інших [15], [20].

Сім'я – це особливе співтовариство, яке відіграє у вихованні дитини основну, довготривалу і важливу роль. Адже від умов виховання в сім'ї залежить адекватне або неадекватне поводження дитини.

На думку О. Савіной, батьківські уявлення включають оцінку того, що дитина може або не може робити, знання про процеси його когнітивного і соціального розвитку, ролі батьків у житті дітей, метою навчання дитини, яким надають перевагу способам його дисциплінування. Батьківські уявлення дуже впливають на батьків і дітей, будучи джерелом виховних стратегій. Вони забезпечують батьків засобами для захисту їх власної самооцінки, створюючи якісь стандарти відповідно до яких оцінюється виконання батьківської ролі та встановлюються обмеження для різних аспектів батьківської відповідальності. На основі батьківських уявлень будуються причинні пояснення дитячої поведінки [2].

Тип взаємин, що складається між батьками і дітьми, є найважливішим чинником дитячого розвитку. У кожній родині існує певна, але не завжди усвідомлювана система виховання, яка може бути сучасною або відстала від реалій дійсності. Під системою виховання дитини розуміються і цілі виховання, і формулювання завдань, і способи впливу на дитину. Можна виділити кілька найбільш часто зустрічаючих стилів батьківського виховання:

1) демократичний стиль характеризується високим рівнем вимогливості й чуйності. самий дисциплінований стиль виховання. Авторитетні батьки беруть на себе відповідальність за своїх дітей, їх поведінку і дії, поки діти не досягнуть емоційної зрілості. Діти, виховані авторитетними батьками, в подальшому житті досягають найбільших успіхів, вони стають самостійними, відповідальними і впевненими в собі людьми. Завдяки турботі авторитетних батьків, їх увазі до життя і потребам дитини,

він не тільки прагне їм догодити, але й отримує загальний напрямок для подальшого розвитку і особистісного зростання;

2) авторитарний стиль характеризується високим рівнем вимогливості й низьким рівнем чуйності. Батьки, які дотримуються цього стилю виховання, виступають як авторитетні фігури, їх поведінка здебільшого директивна й ґрунтується на вказівках і силі, а для дитини встановлюються суворі обмеження. Діти у таких батьків відлюдні, боязкі, похмурі, невибагливі, дратівливі, дівчата найчастіше залишаються пасивними і залежними. Хлопці можуть стати некерованими і агресивними. Для того, щоб зберегти стосунки зі своїми дітьми і підтримувати їх упевненість у собі й самостійність, необхідно обмежити зону свого контролю, поступово передаючи дітям відповідальність за їхні дії та вчинки [7];

3) ліберальний стиль виховання означає низький рівень вимогливості й високий рівень чуйності. Ліберальне виховання передбачає невелику кількість вимог, слабкий батьківський контроль і мінімальне покарання за погану поведінку або навіть повну його відсутність. Ліберальні батьки прагнуть дати своїм дітям усе найкраще, намагаються у всьому їм догодити. Ліберальний стиль виховання характеризується наданням повної самостійності дітям. Батьки цього типу готові поступатися вимогам дитини з ранніх років і з готовністю потурають будь-яким її примхам, не пред'являючи до неї практично ніяких вимог. Головною фігурою у відносинах «батьки – дитина» є дитина, а не батьки. Ліберальні батьки, як правило, керуються благими намірами, але їх зусилля можуть призвести до прямо протилежних наслідків. Такі діти інфантильні, вважають, що оточуючі їм зобов'язані, не люблять і не вміють працювати. Словом, це розбещені діти, схильні до неслухняності, агресивності в присутності людей поводять себе неадекватно та імпульсивно [3];

4) індіферентний стиль виховання характеризується низьким рівнем вимогливості й чуйності. Батьки, які дотримуються такого стилю, висувають дитині мало вимог і не піклуються про те, щоб задовольнити її потреби. Діти

в таких сім'ях, як правило, ростуть самотніми і замкненими, або ж агресивними і некерованими. Діти, виховані індіферентними батьками, часто стають алкоголіками, наркоманами, гвалтівниками або злочинцями [7].

Дослідження свідчать, що європейські й американські сім'ї найчастіше дотримуються авторитарного стилю виховання, встановлюючи для дитини обмеження й виховуючи її з позиції сили й авторитету [10].

Стилі виховання дуже впливають на майбутнє дитини на її подальше життя. Саме батьки вирішують ким вони хочуть бачити дитину в майбутньому впевнену в собі людину, чи не здатну діяти. Самостійну, чи залежну від батьків. Егоїстичну, жорстоку чи добру, чуйну людину, яка буде допомагати іншим. За батьками стоїть вибір того ким буде їх дитина в житті, чого досягне, чи буде щасливою, повноцінним членом суспільства. Виховання будує в дитини бачення картини світу. Діти, як квіти цвітуть якщо за ними добре доглядати та любити.

Одним з перших вивчення відносин батьків і дітей можна вважати австрійського психолога А. Адлера. Створивши школи індивідуальної психології А. Адлер помічав передумови психологічних проблем дорослих людей в особливостях їх дитячого розвитку, вважаючи, що невроз – це не хвороба, а патологічна манера життя [5].

Багато батьків із завмиранням серця чекають так званого «перехідного віку» у своїх дітей. У кого-то цей перехід від дитинства до дорослості проходить абсолютно непомітно, для кого-то стає справжньою катастрофою. Ще недавно слухняний і спокійний дитина раптом стає «колочим», дратівливим, він раз у раз вступає в конфлікт з оточуючими. Це нерідко викликає непередбачену негативну реакцію батьків, вчителів [20]. Їх помилка полягає в тому, що вони намагаються підпорядкувати підлітка своїй волі, а це тільки озлоблює, відштовхує його від дорослих. І це найстрашніше – ламає зростаючого бурхливі соціальні події, що відбуваються в нашій країні.

Сімейні відносини поділяють на чотири основних типи. Перший тип диктат – відносини, важкі і обтяжливі, оскільки батьки командують дітьми,

старше покоління нав'язує свої правила молодшому, не даючи проявити ініціативу. Диктаторські сімейні відносини часто припускають не тільки емоційне, але і фізичне насильство [43].

Другий тип співпраця – засновані на взаємодопомозі, вмінні вислухати і зрозуміти, допомогти у не легких ситуаціях. Цей тип є оптимальним як для дорослих, так і для дітей, оскільки відкидається егоїзм, виробляється вміння досягти компромісу.

Третій тип побудований на опіці. Сімейні відносини, де панує надмірна турбота, просто згубні для дітей, які виростають абсолютно непристосованими до життєвих реалій.

Четвертий тип невтручання. Батьки і діти не звертають уваги на те, як поліпшити сімейні відносини. Такі сімейні відносини припускають пасивність, повну байдужість старшого покоління до молодшого, невміння стати мудрим батьком для дитини [30].

У серії досліджень, присвячених батьківської розмови і способам навчання, С. Маккобі каже, що діти найкраще адаптовані в тих сім'ях, де батьки співпрацюють з дітьми, разом вирішують будь-які завдання, де дорослі активно співпрацюють з дітьми і несуть відповідальність за дитину. Це благотворно впливає на формування повноцінної особистості, здатної до входження в соціум. Такі батьки притягують діток до спільної роботи і поділяють з ними обов'язки. Вони беруть до уваги те, що коли молодші школярі стануть підлітками, то зможуть приймати більшу частину рішень без допомоги дорослих.

Негативні вказівки, опіка і невтручання в сімейних відносинах формують у підлітка спотворені моделі поведінки в суспільстві, що ускладнює його соціалізацію. Сприятливий результат соціального становлення підлітка залежить і від складу сім'ї. Так, неповна сім'я (частіше відсутність батька, ніж матері) послаблює соціальну позицію підлітка в суспільстві, що, в свою чергу, тягне за собою проблеми у взаєминах індивіда

як з однолітками, так і з дорослими. Повна сім'я допомагає запобігти виникненню подібних труднощів у підлітка [5].

Багато дітей підліткового віку відчувають труднощі в процесі соціалізації підмічає В. Юстицький. Сім'я як інститут первинного соціального становлення особистості здатна допомогти підлітку стати повноцінним членом суспільства або, навпаки, ускладнити цей процес.

При проведенні дослідження був використаний загальнонаукових метод теоретичного аналізу наукового досвіду вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів і соціологів по вивченню проблеми впливу сім'ї на соціалізацію підлітка [3]. В результаті проведеного дослідження вдалося прийти до висновку, що сім'я надає як безпосереднє (при використанні механізму підкріплення), так і опосередковане (за допомогою механізму ідентифікації) вплив на соціалізацію підлітка.

На думку О. Савіной є такі помилки у вихованні підлітка:

1. Наполягання на відвертості. Багатьом батькам складно прийняти, що доросла дитина допускає їх не в усі сфери свого життя. Часто вони починають вимагати більшої відвертості від дитини. Але підлітку вкрай важливо відчувати свою самостійність, спиратися на власну думку. Чим більше він відчуває тиск на себе, образу з боку рідних, тим сильніше починає закриватися і захищати свій особистий простір: йде від відвертості, починає обманювати.
2. Порушення особистого простору. Часом з найбільш благих спонукань батьки починають перевіряти кишені, сумку, листування підлітка. Роблячи так, батьки не тільки виявляємо неповагу до дитини, а й знецінюють його особистий простір. Це сильно підриває його довіру як до батьків, так і до самого себе. Варто докласти зусиль, щоб контроль став результатом відкритої і чесної домовленості між вами і дитиною.
3. Ігнорування думки підлітка. Коли батьки не цікавляться думкою дитини, не приймають його до уваги – він відчуває, що його думка для батьків не важлива, і робить висновки, що його не люблять і не поважають. У майбутньому це тягне за собою невпевненість дитини у собі, страх сказати свою думку, зниження

самооцінки. 4. Розмиті вимоги. Звичайно, на рівні здорового глузду дитина зрозуміє вас, але реалізувати вимогу йому буває дуже складно, оскільки критерії досить розмиті. Згодом це може привести до великої розбіжності у думках між вами: дитина буде вважати, що вже відповідає висунутим вимогам в повній мірі, а ви – що завжди є до чого прагнути. Щоб уникнути цього, варто точно представляти, чого ви хочете, і навчитися так само точно говорити про це дітям. 5. Знецінення почуттів підлітка. Батькам часто здається, що діти надмірно драматизують події. Але якщо дитина регулярно не отримує підтримку з боку близьких, вона відчуває себе знехтуваним і закривається ще сильніше. Або починає протестувати проти батьків і вести себе агресивно. 6. Не завжди послідовні дії. Часом, щоб дитина виконала вимоги, батьки вдаються до заздалегідь нездійсненим обіцянкам або погрозам. Але, коли бажана мета досягнута, забувають про свої слова або ж просто не поспішають їх виконувати. 7. Занадто багато повчання життю. 8. Дитина на першому місці. Коли все життя батьків побудоване тільки навколо дитини – це вже явний перебір. Діти, переймаючи ставлення батьків до самих себе, можуть почати явно зневажати батьків. 9. Критика. 10. Близько не знайомі з друзями дитини [30].

Тип виховання дуже впливає на майбутнє дитини на її подальше життя. Саме батьки вирішують ким вони хочуть бачити дитину в майбутньому впевнену в собі людину, чи не здатну діяти. Самостійну, чи залежну від батьків. Егоїстичну, жорстоку чи добру, чуйну людину, яка буде допомагати іншим. За батьками стоїть вибір того ким буде їх дитина в житті, чого досягне, чи буде щасливою, повноцінним членом суспільства.

Основна проблема, що виникає у підлітків, — проблема взаємовідносин з батьками. У юнацькому віці дитина позбавляється дитячої залежності і переходить до відносин, які засновані на взаємній довірі, повазі та відносному, але неухильно зростаючому рівності. У більшості сімей процес проходить болісно і сприймається як така, що викликає поведінку [74].

Підлітковий вік – час перевірки всіх членів сім'ї на соціальну, особистісну та сімейну зрілість. Воно протікає з кризами та конфліктами. У цей час всі приховані протиріччя виходять назовні.

Так починається відокремлення підлітка від батьків, протистояння їм. Дитина може стати грубою, різкою, критикувати батьків та інших дорослих. Раніше близькі багато чого не помічали в дитині, вірили в непогрішність свого авторитету, і ось відбулося ніби повалення їх із п'єдесталу. Відбувається це тому, що в очах підлітка мати та батько залишаються джерелом емоційного тепла, без якого він відчувається неспокійно. Залишаються вони і владою, що розпоряджається покараннями та заохоченнями, і прикладом для наслідування, що втілює в собі найкращі людські якості, і старшим другом, якому можна довірити все. Але згодом ці функції міняються місцями [30].

У зв'язку з цим навіть у благополучних сім'ях з'являється певна складність спілкування з дітьми старшого шкільного віку. Причому складність збільшується ще й тому, що батьки часто не розуміють, що з дітьми, що вирости, спілкування має будуватися по-іншому, ніж з маленькими. Не завжди батьки розрізняють, що треба забороняти, що слід дозволяти. Все це може створити дуже непросту ситуацію.

Залежно від обстановки, що панує в них, всі сім'ї можна розділити на п'ять груп. Сім'ї, у яких дуже близькі, дружні стосунки між батьками та дітьми. Ця атмосфера сприятлива всім членів сім'ї, оскільки батьки мають можливість впливати у тих сторонах життя сина чи дочки, про які у інших сім'ях точно не підозрюють [46].

У таких сім'ях батьки прислухаються до думки дітей у питаннях сучасної музики, моди тощо, а діти — до думки близьких за іншими, істотніших, питаннях. Підлітки, які виховуються в таких сім'ях, зазвичай активні, дружелюбні, незалежні.

Сім'ї, де панує доброзичлива атмосфера. Батьки стежать за розвитком дітей, цікавляться їх життям, намагаються вплинути на власні культурні

можливості. У цих сім'ях бувають конфлікти, але вони відкриті і одразу вирішуються. Від батьків тут нічого не приховують, їм вірять. У таких сім'ях існує певна дистанція між старшими та молодшими. Діти ростуть зазвичай чемними, привітними, поступливими, слухняними. Рідко заявляють про свою незалежність [30].

Велика група сімей, де батьки приділяють достатню увагу навчанню дітей, їхньому побуту, але цим і обмежуються. У цих дітей є все необхідне для життя: одяг, аудіо-, відеотехніка і т.д. У дітей у таких сім'ях є окрема кімната, але там дорогі меблі, розставлені вони суворо і немає можливості її пересунути, переставити. «Розвести в кімнаті бруд» також заборонено. Батьки нехтують захопленнями дітей, а це створює певний бар'єр між ними. Девіз у таких батьків: «Не гірше за інших». Очевидно видно конфлікт між батьками та дітьми. Матеріальне забезпечення далеко не завжди задовольняє запити старшокласників, багато хто з цих запитів батьки просто не вважають вартими уваги.

Існують сім'ї, де за дитиною встановлюється стеження, не довіряють, застосовують рукоприкладство. У таких сім'ях завжди існує конфлікт між дітьми, що подорослішали, і батьками. Іноді він прихований, що періодично проривається назовні. У підлітків із таких сімей встановлюється стійка ворожість до батьків, недовіра до дорослих взагалі, труднощі у спілкуванні з однолітками, з навколишнім світом.

Обстановка у сім'ях критична. Тут ненормальні стосунки між дітьми та батьками. Атмосфера напружена, антисоціальна, у таких сім'ях п'ють один або обоє батьків. Вплив такої сім'ї згубний – він є причиною багатьох злочинів підлітків [5].

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що позиція старшокласника в сім'ї багато в чому визначається атмосферою, що панує в ній. Якщо підліток відчуває любов батьків, до нього уважні, але не нав'язливі, то цей складний період дорослішання пройде у дитини, швидше за

все, гладко, без зривів. І навпаки, якщо підліток відчуває занедбаність, непотрібність, то виникає черствість, егоїзм, агресія стосовно інших.

Якщо очевидна складність у спілкуванні батьків із підлітками, то, швидше за все, це протиріччя між прагненням дітей бути самостійними та бажанням батьків бачити їх слухняними та залежними, як у дитинстві. Однак це лише видима частина айсбергу. Насправді у підлітковий період між батьками та дітьми загострюються конфлікти “покоління”, пов'язані з віковою дистанцією [30].

Ті проблеми, які хвилюють підлітка, для батьків не уявляють нічого про серйозного, оскільки вони їх подолали і забули. Юність здається їм безхмарною та безпроблемною, тобто ідеальним часом, у якому все просто і легко. А те, що для батьків є важливим, про що вони хотіли б попередити своїх дітей, цих дітей не хвилює. Вони ще далекі і від відповідальності 35-45-річних, і досвіду, надій, шукань.

Дорослі та діти також розходяться в думках про те, з ким треба дружити, яку професію вибрати, чи сучасна музика, кіно, мода тощо. І це не випадково. Батьки виростили за інших умов. Вони дуже зайняті переживаннями їхніх дітей-підлітків.

Діти ж поводяться зухвало. Вони вважають, що «предки» – це люди, які мають позаду. Їх дратують відсталі смаки батьків. І близькі дорослі стають «механізмом» для забезпечення потреб та обмеження свободи [30].

В результаті втрачається контакт та повага. Будуються барикади та проходять революційні дії. Усім від цього незатишно. Перший крок до примирення мають зробити батьки. Вони мудріші, і в них більше досвіду у спілкуванні. Дорослі повинні завжди пам'ятати, що підліткам хочеться бачити у батьках друзів, які допоможуть вирішити проблеми самосвідомості та самовизначення. Самому зробити це буває не під силу, виникає відчуття безвиході, і немає відсутності інформації, як від відсутності порозуміння, співчуття.

Причому юнакам та дівчатам часто легше поговорити про проблеми з дорослим, ніж із ровесником. Перед батьками легше виявити безпорадність, слабкість, незахищеність. Якщо, звичайно, у сім'ї немає емоційної напруги. Якщо ж ця напруга є, не уникнути конфліктів [30].

Існує декілька типів конфліктів та способи їх подолання.

1. Конфлікт нестійкого батьківського сприйняття. На думку психологів, часто причиною конфліктів між батьками та дітьми є «нестійкість батьківського сприйняття». Природно, що статус підлітка у сім'ї та суспільстві не встоявся. Він і не дорослий, але не дитина. Недоліки у цьому віці численні: незібраність, непосидючість, нецілеспрямованість, нестриманість та ін. Зовнішній вигляд відповідає цим якостям. Взагалі, підліток непривабливий. Водночас, поводитья іноді як дорослий, тобто критикує, потребує поваги. Але іноді він, як дитина, все забуває, розкидає речі і т.д. В результаті позитивні якості недооцінюються, проте виступають недосконалість. Особливо якщо в сім'ї є молодша дитина – слухняна і старанна. Потрібно, щоб батьки постаралися усвідомити свої суперечливі почуття. Спробували гасити в собі невдоволення та роздратування. Об'єктивно оцінили переваги та недоліки підлітка. Збалансували систему обов'язків та прав [15].

2. Диктатура батьків. Форми цього конфлікту різноманітні, але загальне формулювання звучить так: диктатура у ній – це спосіб контролю, у якому одні члени сім'ї придушуються іншими. У цьому, звісно, придушуеться самостійність, почуття власної гідності. Батьки вторгаються на територію підлітків, у їхню душу. Безперечно, батьки повинні і можуть висунути вимоги до дитини, але необхідно приймати морально виправдані рішення. На думку психологів, вимогливість старших має поєднуватися з довірою та повагою до дітей, інакше вимогливість обертається грубим тиском, примусом. Батьки, які впливають на підлітка наказом і насильством, неминуче зіштовхнуться з опором, який найчастіше виражається грубістю, лицемірством, обманом, інколи ж відвертою ненавистю. І навіть якщо опір

буде зламано, перемога виявиться уявною, оскільки дитина втрачає почуття власної гідності, вона принижена і отримує інформацію, яку можна визначити одним виразом: «Хто сильніший, той і правий» [23].

Безперечно, авторитетність батьків, які ігнорують інтереси та думки підлітка, позбавляючи його права голосу, — усе це гарантія того, що зросте цинік, хам та деспот. Може, звичайно, обійтися без тяжких наслідків, але одне можна сказати з повною упевненістю: із сина чи доньки вийде те, чого, певне, ніяк не очікували батьки. Оскільки позитивного ефекту такого виховання немає. Тому нехай підліток у своїй кімнаті вішає джинси туди, куди йому хочеться. Будь-яка людина, а особливо людина дорослішає, має бути територія, куди “стороннім вхід заборонено”. Якщо ж дорослий легко вторгається на чужу територію, в чужу душу, підліток замикається в собі, грубить, нервує. Принаймні відомо, що в сім'ях, де поважають межі особистого простору кожного, конфлікти та сварки – явища рідкісні, нетипові. Для вирішення таких конфліктів введіть деякі прості правила спілкування, правила гуртожитку, яких слід дотримуватися: не входити один до одного в кімнату без стуку; не чіпати особисті речі; не підслуховуйте телефонні розмови.

Потрібно залишати за підлітком право вибору друзів, одягу, музики тощо. Щиро пояснюйте, що ви відчуваєте, коли засмучені, але не згадуйте старих, давніх гріхів, а говоріть про сьогоденне становище. Однак при цьому ніколи не тисніть, не карайте фізично, не принижувати тощо [30].

3. Мирне співіснування – прихований конфлікт. Зауважимо, що тут панує позиція невтручання. Виглядає ситуація цілком пристойно. Кожен має свої успіхи, перемоги, проблеми. Ніхто не переступає заборони. Батьки відчувають гордість, підтримуючи подібний нейтралітет. Думають, такі відносини виховують самостійність, свободу, розкутість. В результаті виходить, що сім'ї для дитини не існують. У критичний момент – біда, хвороба, труднощі, – коли від нього вимагатиметься участь, добрі почуття, підліток нічого не відчуватиме, оскільки це не стосуватиметься особисто його. Сюди

можна віднести виховання «без заборон». Встановлення батьків на дитячу «свободу» без кінця і без краю, усунення гальм, обмежень та обов'язків підкорятися моральному обов'язку або елементарним правилам спілкування згубні для формування особистості. Це мовчазний дозвіл робити все, що заманеться. Приведе воно до того, що людина, вихована в таких правилах, забуде натиснути на гальмо, коли на шляху реалізації його інтересів та здібностей хтось виявиться. Змініть тактику спілкування. Встановіть систему заборон і ввімкніть себе в життя підлітка. Відповідно допоможіть йому брати участь у житті сім'ї. Створіть так звану сімейну раду, на якій вирішувалися б багато проблем усієї сім'ї [30].

4. Конфлікт опіки. По суті, опіка – це турбота, захист від труднощів, участь. Підлітки можуть бути в таких сім'ях безініціативні, покірні, пригнічені. Вони часто усунуті від вирішення питань, що стосуються їх особисто та всієї родини. Млява байдужість підлітка іноді перетворюється на «диктат молодшого». Він командує батьками, змушуючи, як це було у дитинстві, виконувати всі свої бажання. Часто такі діти з'являються в сім'ях, де на дитину дуже чекали і вона була останньою надією на щастя. Але «деспотизм» підлітка зустрічається набагато рідше. Найчастіше це слухняна дитина, яка не завдає батькам особливого клопоту в дитинстві. У підлітковому віці саме такі хлопці найчастіше «зриваються» та «повстають» проти дорослих. Форма протесту може бути різною – від холодної ввічливості до активної відсічі. Це залежить від індивідуальності [73].

Батьки, які несвідомо прагнуть зберегти емоційну близькість із дитиною, надають своїм дітям «ведмежу послугу». Дорослі, постійно занепокоєні тим, щоб їхня дитина не зіткнулася з сімейними труднощами, щоб вона не втомила від повсякденних турбот, вирощують «мами синоків і дочок». Ці діти нещасливі серед однолітків, вони готові до труднощів життя, оскільки їм, крім близьких, «стелити соломку» стане. Зауважимо, що людину частіше губить надмірна опіка, ніж проблеми та негаразди. Адже все одно настане момент, коли батьків починає дратувати безініціативність та

залежність дитини. Конфлікт вирішиться тоді, коли батьки намагатимуться змінити свою поведінку. Не відмовляйтеся від контролю, без якого неможливе виховання людини, але зведіть опіку до мінімуму. Не вимагайте від дитини тільки правильних вчинків, прийміть її такою, якою вона є. Допомагайте, але не намагайтеся вирішувати всі проблеми. Стимулюйте спілкування з однолітками. Дозуйте опіку, дозуйте свободу, дозуйте похвалу і осуд – це один із виходів у цій ситуації [30].

5. Конфлікт батьківської авторитетності «шокова терапія». Дітей у таких сім'ях виховують ретельно, намагаючись зробити з них вундеркіндів. Обливають холодною водою, вчать язикам, музиці. Помічають будь-який промах, привертають увагу, карають неповагою. Проводять бесіди на виховні теми, не даючи змоги відстоювати свою думку. Не помічають успіхів і ніколи не хвалять за добрі вчинки, не заохочують їх. Постійно вимагають від дитини досконалості, говорячи у своїй: «А ось у твоєму віці...». Це призводить до двох типів конфліктів: Дитина почувається невпевнено, її охоплюють образа та лють, але підліток розуміє, що безсилий. З'являється думка про безвихідь, безглуздість власного життя. Все як на війні. Сили сторін (батьків та дітей) практично стають рівними: на грубість – грубістю, на зловтіху – зловтіхою. Якщо у батьків трапляються нещастя, діти не співчуватимуть, вони відплатять тією ж монетою. Змініть ставлення до дитини. Стати терпиміше до недоліків підлітків. Намагайтеся відновити довіру та повагу дитини до самої себе. Знайдіть і розвивайте в сині або дочки ті переваги, які властиві їхній натурі. Чи не принижуйте, а підтримуйте. Не вступаєте у нескінченні суперечки, не допускайте мовчазної, холодної війни. І головне — запевніть дитину в тому, що ви завжди будете її любити, що пишаєтеся тим і тим, чого у вас бракує. Зрозумійте, що їй тяжко [52].

Оптимальний тип сім'ї – партнерство. Саме такий спосіб організації зв'язків старшого та молодшого поколінь є оптимальним, а не опіка, диктатура чи співіснування. Як же цього досягти? Якщо ми хочемо, щоб син чи дочка стали ближчими, ріднішими, то перше правило – не захищайте їх

від гір і радостей дорослої людини, а робіть співучасниками ваших переживань. Причому робіть це прямо та сміливо, даючи доступні роз'яснення. Не залякуйте, не згущуйте фарби, поділіться своїми надіями.

Все має бути спільне: і радість, і сльози, і сміх. Спільні переживання, надії, мрії – це згуртовує сім'ю, зміцнює її. Нехай підліток рівноправно бере участь у всіх порадах, рішеннях сім'ї. І його поведінка обговорюватиметься так само. Обмеження та заохочення необхідно обговорити разом, де ви та дитина висловіте свою думку. Повірте, рішення буде ухвалено значно легше.

Розбиту вазу не склеїш, каже прислів'я. Хороші стосунки не повернути. Але що робити, якщо стосунки зіпсувалися зі своєю дитиною? Як повернути колишнє розташування? Відносини не можуть зіпсуватися зненацька через настання періоду статевого дозрівання, – пояснює К. Владиславівна. – Цей момент, коли відбуваються зміни гормональної системи, посилення емоційної нестійкості, формування дорослого світогляду є своєрідним лакмусовим папером усіх колишніх проблем. З 10-річного віку у дитини починає формуватися самосвідомість, критична оцінка дій оточуючих та, насамперед, батьків. Отже, всі ті дії, вчинки та стосунки батьків, які його не влаштовували і не влаштовують, підліток не терпітиме. Він уже проаналізував ситуацію і через свої вікові особливості готовий висловити протест. І неготовність батьків до подібних емоційних реакцій, а найчастіше просто фіксація на емоціях дитини, а не на проблемах, що їх викликали, формує складнощі батьківсько-дитячих взаємин [30].

Почати вирішення проблеми треба саме зі змін стереотипів взаємодії із підлітком самого батька. Якщо перегляд своєї позиції результатів не дав, то проблема все-таки у підлітка і її треба вирішувати [6].

Але найчастіше батьки не хочуть чи не готові зрозуміти, що змінюватися потрібно насамперед самим. Адже дитина росте, змінюється і потребує іншого ставлення до себе: як рівного. У підлітковому віці він не може беззаперечно підпорядковуватися батьківським вимогам, і це нормально. Підліток починає міркувати, що йому слід робити, а що ні,

шукати логічне обґрунтування своїм вчинкам та проханням рідних. Для батьків це несподіванка, адже вони звикли до слухняного чада, яке не суперечитиме старшим. І сприймають нову поведінку в багнети [30].

Актуальніше говорити не про контроль, а про авторитет батька у підлітка. Крім мами та тата у тінейджерів з'являються й інші люди, що впливають на їхню думку – ровесники, вчителі, інші дорослі. Але батьки, як і раніше, відіграють важливу роль у формуванні підлітків, хоча останні не завжди це усвідомлюють. Важливо, щоб у дитини було коло обов'язків та у сім'ї чітко обумовлювалися рамки дозволеного. У разі порушення цих умов можливе застосування покарань-обмежень.

Саме наявність покарань-обмежень і буде підмогою для формування почуття відповідальності і, отже, дорослої поведінки. Батькам слід пам'ятати, що покарання слід проводити після того, як емоційне напруження пройшло. Крім того, доносити інформацію про обов'язки та заборони підлітку потрібно в іншій формі, ніж дитині.

Батьки надають їй свободу дій у певних межах. Говорячи про обов'язки та заборони, не слід використовувати регламентуючу форму подання інформації. Краще наголошувати на поясненні ситуації, запропонувати на розгляд різні варіанти дій, але вибір залишити за підлітком. Наполягати на своїй позиції не можна – висновок має зробити сама дитина. Батьки повинні слухати та чути свою дитину.

Насамперед, варто зазначити, що підлітковий період не такий страшний, як лякають ЗМІ. Необхідно прагнути розуміння між батьками та дітьми. З підлітками слід радитися як із дорослими, батьки повинні яскравіше виявляти свої почуття. Адже саме в цей період така потрібна турбота і підтримка люблячих людей [7].

Агресію розтопить любов. Головне правило для батьків – починати виховувати дитину з дитинства. Під паросток є відображенням всього процесу виховання батьками. Як виховував, наскільки ефективно, такі наслідки. Причину проблем батьки мають шукати над підлітку, а самих собі.

Не можете налагодити стосунки з підлітком – не можете налагодити стосунки із самим собою. Розумно буде запитати: «Чи справді Ви любите свою дитину?» і «Чи це кохання?» Часто батьки звинувачують у зіпсованих відносинах з дитиною школу, суспільство, уряд, тим самим перекладаючи відповідальність зі своїх плечей на інші. Відбувається не вирішення проблеми, а зісковзування з неї. Насамперед, необхідно налагодити особисті якості батьків і це інтелектуальний рівень, не матеріальне благополуччя сім'ї. Вкладіть любов у душу дитини, оточіть її турботою, наберіться терпіння та смирення. Кохання – це завжди жертва, жертвуйте собою заради своєї ж дитини. І ваші дії не залишаться поза увагою. Де є кохання, там завжди знайдеться місце розуміння [30].

Підлітковий період – певний відрізок життя між дитинством та зрілістю. Досить важливий відрізок, бо відбувається як фізичне формування, а й становлення особистості. І так прикро, що саме в цей проміжок часу псується стосунки з людьми, які завжди були поруч, які підтримували та захищали, котрі любили, люблять і продовжуватимуть любити, незважаючи ні на що. Не дозволяйте другорядним речам відволіктися від дитини, займайтеся її проблемами, не забувайте, що справжнє призначення будь-якого батька виростити і виховати гідну людину.

Ми слід радитися як із дорослими. Між батьками та дітьми.т проблеми насамперед у батьків. І видозмін. Щоб не відчувати труднощів у підлітковому віці, і батькам, і підліткам, потрібно точно знати, як виходити із критичних ситуацій. У цей період кожен у сім'ї починає по-новому бачити оточуючих, всі повинні ніби заново знайомитися один з одним. Чи пройдете ви цей етап із найменшими втратами, залежатиме від того, що переважає в сім'ї – кохання чи страх [8].

Для того щоб закласти основи майбутніх змін у ваших відносинах з підлітком, ми пропонуємо наступне: Ви, батьку, повинні чітко викласти підлітку свої страхи та побоювання, щоб він міг вас зрозуміти. Ви, підліток, повинні чесно розповісти про те, що відбувається з вами, і зробити так, щоб

вам повірили. Ви повинні також розповісти про свої страхи та знати, що вас вислухають без критики та засудження. Ви, батьку, повинні показати свою готовність слухати та розуміти. Розуміння зовсім не означає прощення. Воно просто створює тверду основу, де можна будувати подальші відносини. Ви, підліток, повинні пояснити батькам, що потребуєте, щоб вони вислухали вас, не даючи порад, поки ви не попросите їх про це. Ви, батько, повинні розуміти, що підліток зовсім не повинен обов'язково дотримуватися ваших порад. Тільки при врахуванні цього можливий осмислений діалог між двома рівноправними людьми і надалі розвиток нових, конструктивних форм поведінки.

1.2. Фактори становлення особистості дитини в сім'ї

Формування і розвиток особистості відбувається постійно, на протязі усього життя. О. Леонтьєв зазначав, що формування особистості являє собою процес безперервний, що складається з ряду послідовно змінюються стадій, якісні особливості яких залежать від конкретних умов і обставин. Тому, простежуючи послідовне його перебіг, можна помітити лише окремі зрушення. Але якщо поглянути на нього як би з деякого видалення, то перехід, знаменує собою справжнє народження особистості, виступає як подія, змінює хід всього подальшого психічного розвитку [1].

Головний зміст підліткового віку доставляє його перехід від дитинства до дорослого життя. Всі сторони розвитку піддаються якісній перебудові, виникають і формуються нові психологічні новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні установки. Цей процес перетворення і визначає всі основні особливості особистості дітей підліткового віку. Розглянувши ці особливості, використовуючи дані вітчизняної психології, в роботах Л. Божович, В. Давидова, Т. Драгунової, І. Дуровіной, Д. Ельконіна, А. Маркової, Д. Фельдштейна і ін.

Процес розвитку особистості підлітка тісно пов'язаний з його віковими особливостями. Підлітковий вік вважається важким для навчання і виховання. У підлітковому віці відбувається перехід від дитинства до дорослості, що пов'язано з серйозною перебудовою психіки, ламкою старих, сформованих форм відносин з людьми, зміною умов життя і діяльності. Рушійними силами розвитку підлітка протиріччя між новими потребами і можливістю їх задоволення; між фізичними, інтелектуальними і моральними можливостями підлітка; склалися раніше формами його взаємин з оточуючими, між зростаючими вимогами до підлітка з боку суспільства, дорослих, колективу, формами контролю поведінки. У підлітковому віці закладаються фундаментальні якості особистості, що забезпечують психологічну стійкість в дорослому житті, позитивні, моральні орієнтації, життєздатність і цілеспрямованість [12].

Ці важливі якості особистості не розвиваються спонтанно, а поступово формуються в певних соціальних умовах: вираженою батьківською любові, участі педагогів, спілкування з однолітками і під впливом сприятливого навколишнього середовища, коли у підлітка остаточно формується потреба бути визнаним, здатність співпереживати і радіти іншим людям, нести відповідальність за себе і інших, а також прагнення навчитися багато чому.

І. Кон відзначав, що виховання повинно бути, перш за все, вихованням самостійності, творчої ініціативи і соціальної відповідальності, які один без одного неможливі. Між тим, самостійну, творчу особистість формує тільки самостійна, творча діяльність, побудована на основі самоврядування. Для реалізації цього принципу в масових умовах потрібні певні соціальні передумови. Відносини старших і молодших, батьків і дітей, яка б не була їхня індивідуальна, емоційне забарвлення, завжди були відносинами влади і залежності, панування і підпорядкування [3]. Ідея ієрархії закладена в самій природі вікових категорій і полягає в принципі старшинства і пов'язаних з ним соціальних привілеїв, права та обов'язків.

На формування особистості впливають внутрішні і зовнішні фактори. До внутрішніх відносяться біологічні чинники: спадковість, генетика, задатки і здібності. Біологічні фактори роблять основний вплив на генетичні особливості людини, отримані їм при народженні.

І. Божович виділяє такі фактори впливу на особистість підлітка. Розглянемо фактор «Сім'я». Відносини в родині мають найбільшу виховне значення для підлітка, для формування його як особистості. В даний час в багатьох сім'ях діти виховуються одним із батьків, частіше за все матір'ю, що позначається на відсутності належного нагляду над підлітками, дитині не вистачає моральної підтримки, турботи, уваги – все це в підсумку негативно позначається на формуванні особистості. В інших сім'ях батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, подаючи поганий приклад підлітку, поступово втягуючи його в таке ж життя. Підліток бачить, як поводять себе дорослі, і намагається їх наслідувати. Формується і закріплюється стереотип поведінки стає звичкою, стає рисою характеру. Зазвичай такі діти виростають грубими, цинічними, зневажливо ставляться до праці. Як правило, такі неповнолітні мають перекручене уявлення про дружбу, сміливості, самостійності і частіше за інших підлітків скоюють правопорушення [5].

Переважає більшість сімей важких підлітків живуть в неблагополучних сім'ях. Зазвичай, говорячи про сімейний неблагополуччя, негативно впливає на підлітка, називають безліч причин, загострюючи особливу увагу на неповних, що розпалися сім'ях. Не заперечуючи криміногенної значимістю такої ознаки, як проживання підлітка в неповній сім'ї, треба підкреслити, що багато важкі підлітки виховувалися в формально повній сім'ї з нормальними матеріальними і житловими умовами, тобто вирішальним виявляється не положення і не склад сім'ї, а ті взаємини, які складаються між членами сім'ї, дорослими і оточуючими, дорослими і дітьми. Саме неблагополучні взаємовідносини в сім'ях роблять становище підлітків виключно важкими [10]. Є також сім'ї, де батьки обирають неправильні методи

виховання або байдужі до внутрішнього світу дітей: з дитинства все роблять за дитину, задовольняють всі його бажання і капризи, що є своєрідною формою обмеження самолюбства, гідності дитини [30].

Розглянемо фактор «Школа». Тут виступають в ролі ведучих відносини між вчителями, однокласниками і так званими важкими підлітками. Відносини деяких педагогів з важкими підлітками характеризуються прагненням припинити погану поведінку, а не усунути причини, які породжують проблемну поведінкову. Невміння, а часом і небажання побачити складні душевні переживання підлітків з боку педагогів викликає, в свою чергу, свавілля і грубість. Конфліктні відносини з педагогами посилюються ще і тим, що важкі підлітки часто виявляються ізольованими в класі, відчувають себе чужими, як правило, важкі підлітки погано вчаться. Ізоляція важковиховуваних підлітків в класному колективі є однією з провідних причин, що сприяють їх становленню на шлях правопорушень.

Третій соціальний фактор – «Вулиця». Не знайшовши підтримки і уваги в сім'ї і в школі, неповнолітній шукає іншу мікросферу, де він може задовольнити свою потребу в спілкуванні. Заповнити недолік спілкування підліток, як правило, намагається на вулиці. Якщо тут він потрапляє під «поганий» вплив, то його формування може прийняти негативний характер. Як правило, такі підлітки не мають постійних інтересів і захоплень, не зайняті в спортивних та інших гуртках і секціях, приречені на безцільне проведення часу. Хлопців приваблює те, що вони надали самі собі, за ними немає контролю з боку дорослих. Підлітки знаходять опору один в одному, окремо кожен з них, можливо ніколи не зробив би будь-якого правопорушення, але, дивлячись, що так роблять «всі», він робить «як всі», щоб не здаватися боягузом, не втратити авторитет в очах товаришів [15].

А. Співаковська відзначав, далеко не всі неповнолітні правопорушники розуміють значення кримінального закону. Проблемного підлітка не цікавить шкода, яку він заподіяв, він тільки намагається привернути увагу, довести, що він «дорослий». Найчастіше вони не усвідомлюють всю серйозність

наслідків, які виникають або можуть виникнути в результаті їх дій. Здійснюючи правопорушення, підлітки не думають про відповідальність, яка може настати за вчинені ними дії.

Формування самооцінки в підлітковому віці приймає особливу значимість на думку Р. Бернса [7], О. Данилової [18], І. Кона [23], А. Прихожан [33] саме в підлітковому віці самооцінка надає особливий вплив на формування стилю поведінки і життєдіяльності суб'єкта. Самооцінка не тільки відображає якісні зміни в структурі всієї особистості в цей критичний період, але і дозволяє здійснити перехід на новий, «дорослий» рівень особистісного розвитку.

Є. Ейдеміллер вважає, що тільки наявність позитивної оцінки створює у дітей переживання емоційного благополуччя, що є необхідною умовою для нормального формування особистості. У підлітків переживання виражаються особливо інтенсивно, вони пов'язані з цілим комплексом особливостей, характерних саме для цього віку: з інтенсивним розвитком самооцінки, рівнем домагань, наявністю прагнення до самоствердження; а це і є ті компоненти, які породжують афективний конфлікт і афект неадекватності. Значення і роль самооцінки в підлітковому віці посилюються ще і тим фактором, що гострі афективні переживання вирішальним чином впливають на формування характеру [19].

А. Співаковська відзначає, самосприйняття і самовідносини, що впливають на прийняття чи неприйняття підлітком свого зовнішнього вигляду, часто супроводжуються досить серйозними емоційними переживаннями, які можуть призводити до дезадаптації його особистості. Додатковою проблемою стає оцінка підлітком свого тілесного віку, яка вступає в складні відносини з з'являтимуться почуттям дорослості [21].

Гострота підліткової кризи багато в чому визначається різкою зміною. Відносини людини не тільки до навколишнього світу, а й до себе. Адекватна самооцінка допомагає підлітку бути більш спокійним, добре ставитися до себе і до оточуючих людей. Підліток з такою самооцінкою здатний добре

розуміти свої можливості і обмеження. Адекватна самооцінка у підлітка формується там, де є шанобливе ставлення до думки підлітка, конструктивна критика і визнання того що він цінний сам по собі незалежно від будь-яких своїх досягнень і нагород [30].

Поведінка підлітка регулюється його самооцінкою, а самооцінка формується в ході спілкування з оточуючими людьми, а, перш за все, з однолітками. Як правило, суспільна оцінка класного колективу значить для підлітка більше, ніж думка вчителів чи батьків, і він звичайно дуже чуйно реагує на вплив колективу товаришів. Набутий досвід колективних взаємовідносин прямо позначається на розвитку його особистості, а значить пред'явленні вимог через колектив – один з шляхів формування особистості підлітка. Орієнтація на однолітка пов'язана з потребою бути прийнятим і визнаним в групі, колективі, з потребою мати друга, крім того, з сприйняттям однолітка як зразка, який ближче, зрозуміліше, доступніше в порівнянні з дорослою людиною. Таким чином, на розвиток самооцінки підлітка впливають взаємини з однолітками, з класним колективом.

Вивчаючи учнів середніх шкіл, дослідники встановили, що висока самооцінка визначається зацікавленістю батьків в дитині, зокрема їх інтересом до друзів дитини, до успіхів у навчанні, увагою до висловлення дитиною. Фактор високої самооцінки у підлітків 11-14 років з хорошими сімейними взаємовідносинами. У це поняття включалися теплі відносини між членами сім'ї, наявність в сім'ї спільної діяльності, розумна участь дітей у прийнятті рішень на сімейній раді. Дослідники виділяють три основних умови формування у підлітка високої самооцінки: 1) прийняття батьками дитини; 2) встановлення ними ясних і однозначних правил, що регламентують його поведінку; 3) надання дитині свободи дій у встановлених батьками межах [31].

Так, висока самооцінка і хороша соціальна та особиста адаптованість поєднуються з наявністю теплих, довірчих відносин між дітьми в підлітковому віці і батьками, вимогливістю і суворою дисципліною

одночасно з повагою і відносною автономією підлітка. Діти з низькою самооцінкою, вираженим почуттям власної ізольованості і непотрібності, малої соціальною активністю і незадоволеністю в міжособистісних контактах мали негативний досвід сімейних відносин: переважання «виховних» раціональних дій над безпосереднім емоційним ставленням, покарання як основний спосіб контролю, відсутність чіткої виховної програми. Таким чином, сприятливою умовою розвитку позитивної самооцінки можна вважати емоційну залученість батьків у життя дитини, щоб забезпечити належну, однак, розвитку його самостійності [27].

Аналіз літератури і досвід консультативної роботи дозволяє виділити ряд неадекватних способів впливу батьків на образ «Я» дитини [26]. Показано, що різноманітні спотворення бачення дитини батьками обумовлені психологічним неблагополуччям самих батьків [9]. Так, матері з такими рисами характеру, як тривожність, ригідність, гіперсоціалізованість, схильні несвідомо приписувати дитині негативні риси, зараз відсутні або виражені в мінімальному ступені («комплекс розумної Ельзи» з відомої казки братів Грім). Образ дитини спотворюється під впливом несприятливих очікувань матері, страху, що дитина повторить риси нелюба (чоловіка, матері) або в дитині втіляться власні небажані якості, які несвідомо проєктуються на дитину. При цьому, чим старше стає дитина, тим очевидніше конфлікт між потребою в самоствердженні, повазі і визнання права на самостійність і які йому нав'язує знеціненими чином «Я».

Завищена ж самооцінка найчастіше формується «завдяки» надмірного обожнювання і захваливанню підлітка, коли будь-який вчинок, дія і слово викликає у волелюбних батьків прилив захвату. І коли настає час зіткнутися з суворою дійсністю, дитина ображається і щиро дивується, чому ж все оточуючі не захоплюються його незвичайними вміннями (які насправді такі ж, як і у всіх інших дітей). Так що завищене оцінювання самого себе може теж вийти боком [30].

Наявність стійкої самооцінки, так само як і стійких ідеалів, в яких втілюються домагання школярів, щодо моральної сфери і якостей своєї особистості стають найважливішими чинниками їх розвитку до кінця підліткового віку. А це значить, що в зазначений період починають набувати все більшого і більшого значення внутрішні чинники розвитку, що визначають собою новий тип взаємин між дитиною і середовищем: підліток вже стає здатним до самостійного розвитку через самовиховання і самовдосконалення. Встановлення цього типу розвитку готує перехід підлітка до нової вікової ступені, до старшого шкільного віку, де внутрішні чинники розвитку стають домінуючими [31].

Шанобливе ставлення до підлітка і його думки буде проявлятися в повагу до рішень, потребам, бажанням, цілям, хто навчається. Важливо бачити кордони, які вибудовує підліток і ці кордони не порушувати.

1.3. Види стосунків батьків та дітей в залежності від стилю виховання

Численні психологічні дослідження показують, що на сприйняття дитини і ставлення до неї впливають безліч факторів, серед яких тільки деякі безпосередньо пов'язані з рисами самого хлопчика або дівчинки.

Низький рівень батьківської рефлексії не дозволяє адекватно оцінити ситуацію і діяти з урахуванням вікових та особистісних рис дитини, вважає Є. Ейдеміллер. Батьки в силу характерологічних особливостей реалізують в конфліктній ситуації один і той же сценарій. Нерідко такі батьки звертаються з дитиною за принципом «подвійного зв'язку». Так, батько дає вказівки дитині щось робити або не робити під страхом покарання. Одночасно від батька надходить друга вказівка на іншому комунікативному рівні, за змістом протилежне першому [16].

К. Вітакер, виділяє сім помилок батьків, які призводять до погіршення стосунків з дітьми:

1) Побутові погрози. Цим висловам, які злітають з вуст батьків повсякчас, часто не надається ніякого значення. Але ж дитина, сприймає все набагато складніше. Такі погрози викликають в неї не лише страх, а й почуття ворожості, прихований негативізм щодо батьків;

2) Авторитарні накази. Прагнення підкорити собі іншу людину. Це призводить до порушення в родині атмосфери рівноправності. Дитина затамовує образу;

3) Критика «глухого кута». Зауваження, які заганяють дитину у глухий кут, не залишаючи їй жодної надії на виправлення, тим більше, коли її обвинувачують у тому, що не залежить від неї. Дитина, почуваячись позбавленою батьківської любові та підтримки, відчужується, стає замкненою, мовчазною;

4) Образливі прізвиська. Образливі прізвиська знижують самооцінку дитини, а до того ж закріплюють у її свідомості модель спілкування з іншими людьми у формі приниження;

5) Невмотивований допит. Іноді батьки приділяють надто багато уваги з'ясуванню неістотних деталей у поведінці дитини. Дитина розцінює це як прояв недовіри до себе. В результаті може з'явитися стійкий страх перед дорослими, що змусить дитину в майбутньому приховувати від батьків своє особисте життя;

6) Безапеляційні твердження. Твердження надзвичайно болючі для дитини і руйнівні для дитячого психічного здоров'я. Небажання дорослого розібратися в діях дитини зводить між ними стіну, яка згодом ставатиме дедалі вищою;

7) Несвоєчасні поради. Такі поради абсолютно недоречні тоді, коли дитині потрібно, щоб її просто вислухали, поспівчували, допомогли [12].

На ставлення батьків до дитини, на думку вітчизняних дослідників, впливають наступні фактори:

1) Дитячий досвід самих батьків. Люди, ставши дорослими, часто у своїй власній родині неусвідомлено формують відносини, які склалися в

сім'ї батьків, а також відтворюють ті проблеми, які вони не змогли вирішити в дитинстві [15].

2) Нереалізовані потреби. А. Співаковська відзначає, що для деяких батьків виховання стає основною діяльністю, основним сенсом життя, а дитина – єдиним об'єктом задоволення цієї потреби. Батьки несвідомо починають вести боротьбу за збереження своєї близькості з ним. При цьому вікове віддалення дитини, підвищення значущості інших людей в його житті сприймається батьками як загроза власним інтересам. В результаті батьки перешкоджають всякого прояву самостійності у дитини [32].

3) Особистісні особливості батьків. Така властивість, як негнучкість поведінки і мислення батьків, звичка діяти в різних ситуаціях по одній схемі, може призводити до конфліктів в дитячо-батьківських відносинах у міру зростання і зміни. Таким батькам може здаватися, що їх діти стали гірше, егоїстичніше. Просто тому, що старі методи оперування ними вже не годяться, а нові виробляються довго, викликають у таких батьків напругу і роздратування від необхідності змін [78].

4) Відносини з кожним з батьків дитини.

5) Є. Эйдемиллер і В. Юстицький вважали, що обставини при яких з'явилася дитина також впливає на ставлення батьків до дитини [34,].

6) На думку А. Сповоковської, передчасність появи дитини, небажання, невідповідність його статі очікуваному також можуть призводити до відкидання дитини [3].

Перераховані аспекти аж ніяк не вичерпують все різноманіття чинників, що впливають на ставлення батьків до дитини. Однак їх досить для того, щоб зрозуміти, як складні ці відносини і з яких різних компонентів вони складаються. Усвідомлення істинної проблеми – це вже великий крок на шляху до її вирішення.

Два відомих неконструктивних способів під назвою «Виграє тільки один». Перший неконструктивний спосіб вирішення конфлікту батьків і

дітей можна назвати «Виграє тільки батько»: Батьки, схильні використовувати перший спосіб, вважають, що перемагати дитини, ламати його опір необхідно. Самі того не помічаючи, вони показують дітям сумнівний приклад поведінки: «завжди добивайся того, що ти хочеш, не рахуючись з бажаннями іншого». А діти дуже чутливі до манерам батьків, і з раннього дитинства їх наслідують. Так що в сім'ях, де застосовуються авторитарні, силові методи, діти швидко вчаться робити те саме. Вони як би повертають дорослим преподаний урок, і тоді «коса знаходить на камінь». Є й інший варіант цього способу: м'яко, але наполегливо вимагати від дитини виконання свого бажання. Часто це супроводжується поясненнями, з якими дитина врешті-решт погоджується. Однак якщо такий натиск – постійна тактика батьків, за допомогою якої вони завжди домагаються свого, то дитина засвоює інше правило: «Мої особисті інтереси (бажання, потреби) не береться до уваги, все одно доведеться робити те, що хочуть або потребують батьки» [24].

У деяких сім'ях це триває роками, і діти завжди виявляються переможеними. Як правило, вони ростуть або агресивними, або надмірно пасивними. Але в обох випадках у них накопичуються озлоблення і особистості, що їхні стосунки з батьками не можна назвати близькими і довірчими [30].

Другий неконструктивний спосіб вирішення конфлікту батьків і дітей – «Виграє тільки дитина»: Цим шляхом йдуть батьки, які або бояться конфліктів («мир за всяку ціну»), або готові постійно жертвувати собою «заради блага дитини», або і те й інше. У цих випадках діти ростуть егоїстами, які не привченими до порядку, які не вміють себе організувати.

Все це може бути і не так помітно в межах сімейної «загальної поступливості», але навряд вони виходять за двері будинку і включаються в якусь загальну справу, як починають відчувати великі труднощі. У школі, на роботі, в будь-якій компанії їм вже ніхто не хоче потурати [10].

У такій сім'ї у батьків накопичується глухе невдоволення власною дитиною і своєю долею. У старості такі «вічно поступливі» дорослі часто виявляються самотніми і покинутими. І тільки тоді настає прозріння: вони не можуть пробачити собі м'якотілість і нерозділене самовіддачу. Конструктивний спосіб вирішення конфліктів: «Виграють обидві сторони: і батько, і дитина».

У кожній сім'ї між дитиною і батьками складаються особливі стосунки. Від характеру сімейного спілкування залежить формування деяких властивостей дитини та її поведінки. Батьки використовують методи і засоби виховання, які допомагають привнести у свідомість дитини певну систему норм і правил, долучають її до моральних цінностей.

На вибір стилю родинного виховання впливають: 1) типи темпераментів батьків, їх сумісність; 2) традиції сімей, в яких виховувались самі батьки; 3) науково-педагогічна література, яку читають батьки; 4) рівень освіти батьків [30].

На думку Н. Карвацької, яка проаналізувала формування вже дорослої особистості, в залежності від того, який стиль виховання використовували батьки.

1. Індиферентний стиль виховання. Байдужість батьків, яка притаманна цьому стилю виховання сприяє у житті вже дорослої людини недовіри до оточуючих, неспокою і стресу. Це пов'язано з відсутністю підтримки з боку сім'ї. Часто вже дорослим людям важко побудувати значимі і цінні відносини. Вони воліють дбати про себе і розраховувати тільки на себе.

2. Ліберальний стиль передбачає дуже низький рівень вимог до дітей, однак відкритість для спілкування. Характеризується цей стиль виховання у дорослому житті відчуттям невизначеності суб'єктивних орієнтирів, зниженням самооцінки особистості, відчуття безпомічності, неспроможності знайти свій шлях у житті.

3. Надмірна опіка (гіперопіка). Цей стиль характеризується надмірним піклуванням, попередженням активності, бажанням зробити все за дитину. Таким людям важко в дорослому житті вирішити проблеми у житті. Важко стати дорослим і взяти за себе відповідальність. Такі люди чекають на те, що їм батьки допоможуть, тому не дуже поспішають робити щось самому. Таким людям важко прийняти рішення самостійно, тому вони завжди чекають ято хтось підкаже, чи вирішить їх проблеми. Відчуття неієздатності.

4. Авторитарний стиль виховання – це стиль, при якому батьки недооцінюють позитив, який є в їхніх дітях і віддають перевагу контролю. Насправді авторитарні батьки – не обов'язково диктатори й деспоти, вони можуть бути дуже люблячими і ніжними, але у стосунках з дитиною на перше місце, як у випадку гіперопіки, ставлять свою потребу бути поруч, контролювати життя дитини, приймати за неї рішення. У дорослому житті проявляється відчуття власної неспроможності, пасивність, безініціативність, безвідповідальність. Така невпевненість у собі розповсюджується і на стосунки з оточуючими, людина не може відстоювати свою думку та говорити про свої бажання, тому що якби розуміє, що для інших думка не важлива.

5. Демократичний стиль виховання. Особливістю цього стилю взаємин є тверде, послідовне і водночас гнучке виховання. Цей стиль виховання найбільшою мірою сприяє в дорослому житті на особистість, як набуття таких рис, як самостійність, активність, ініціативність і соціальної відповідальності. Людина відповідає за свої вчинки, життя, відкрита до спілкування, та енергійна.

Висновки до першого розділу

Сім'я – це особливе співтовариство, яке відіграє у вихованні дитини основну, довготривалу і важливу роль. Адже від умов виховання в сім'ї залежить адекватне або неадекватне поведіння дитини.

Тип взаємин, що складається між батьками і дітьми, є найважливішим чинником дитячого розвитку. У кожній родині існує певна, але не завжди усвідомлювана система виховання, яка може бути сучасною або відстала від реалій дійсності. Під системою виховання дитини розуміються і цілі виховання, і формулювання завдань, і способи впливу на дитину. Дитячий досвід виявляє базовим для формування життєвого плану або сценарію.

Зв'язок між дитиною та батьками здійснюється через передачу цього життєвого сценарію, в якому запрограмовано і батьківське ставлення. Численні психологічні дослідження показують, що на сприйняття дитини і ставлення до неї впливають безліч факторів, серед яких тільки деякі безпосередньо пов'язані з рисами самого хлопчика або дівчинки.

Частіше люди, ставши дорослими, часто у своїй власній родині неусвідомлено формують відносини, які склалися в сім'ї батьків, а також відтворюють ті проблеми, які вони не змогли вирішити в дитинстві. Усвідомлення істинної проблеми – це вже великий крок на шляху до її вирішення.

Підлітковий вік – це період підготовки до зрілості, для якого характерний ряд ключових аспектів розвитку. Час бурхливого зростання і величезного потенціалу, але, при цьому, і час значних ризиків, коли потужний вплив надає соціум.

У підлітковому віці дитина знаходить собі морально-психологічний ідеал. Сприйнятий або створений дитиною ідеал людини – являється забарвлений, внутрішньо прийнятий образ, який він хоче наслідувати і

риси якого дитина прагне в собі виховати, ідеал стає регулятором власної поведінки, разом з тим є критерієм оцінення поведінки інших людей.

Тип взаємин, що складається між батьками і дітьми, є найважливішим чинником особливостей проходження підліткового віку. Підлітки найкраще адаптовані в тих сім'ях, де батьки співпрацюють з ними, разом вирішують будь-які завдання. Це благотворно впливає на формування повноцінної особистості, здатної до входження в соціум.

Негативні вказівки, опіка і невтручання в сімейних відносинах формують у підлітка спотворені моделі поведінки в суспільстві, що ускладнює його соціалізацію. Сприятливий результат соціального становлення підлітка залежить і від складу сім'ї.

Є такі фактори впливу на формування особливості підлітка: сім'я, школа вулиця. В підлітковий період важливо сформуванати з дитиною довірлив, близькі відносини, щоб фактор «вулиця» не був більшим авторитетом, ніж батьки.

Велике значення і роль самооцінки в підлітковому віці посилюються ще і тим фактором, що гострі афективні переживання вирішальним чином впливають на формування характеру. Підліток переживає підліткову кризу, у цей час її гострота багато в чому визначається різкою зміною до навколишнього світу, та до себе. Адекватна самооцінка допомагає підлітку бути більш спокійним, добре ставитися до себе і до оточуючих людей.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

2.1. Методична база і організація дослідження

В ході дослідження стилів виховання у сім'ї, була розроблена емпірична програма, пібрано теоретичні методи, такі як: аналіз, синтез, узагальнення та емпіричного методу. Також було використано дві методики на визначення особливостей стилей виховання у сім'ї та атмосфери.

Перша методика опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (Д. Олсон) [6]. Методика оцінює рівень сімейної згуртованості (ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї: при максимальній виразності зв'язку; для діагностики сімейної згуртованості і рівня сімейної адаптації (характеристика того, наскільки гнучко або, навпаки, регідно здатна сімейна система пристосовуватися, змінюватися при впливі на неї стресорів) [28].

Методика діагностики адаптації та згуртованості сім'ї є однією з найбільш відомих стандартизованих опитувальників, призначених для оцінки сімейної структури. Авторами даного опитувальника є Д. Олсон, Дж. Портнер і І. Лаві; була адаптована в 1986 році М. Перре.

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» сконструйований таким чином, що дозволяє проаналізувати, як члени сім'ї в даний час сприймають свою сім'ю і якою вони хотіли її бачити. Розбіжність між сприйняттям і ідеалом визначає ступінь задоволеності, психологічним кліматом існуючої сімейної системи. «Ідеал» дає інформацію про направлення і ступінь змін в сімейному функціонуванні. Чим більше

розходження між ідеалом і сприйняттям, тим більше незадоволення існуючою сімейною системою [2].

Другий опитувальник методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова). Важливим фактором у побудові відносин батьків і дітей є сценарій виховання. Модель поведінки батьків засвоюється з раннього дитинства. І в подальшому, людина створюючи власну сім'ю, обов'язково буде сублімувати модель поведінки батьків в свої відносини. Ось чому у дорослих людей при створенні власної сім'ї виникає повторення поведінки батька своєї статі, навіть в тому випадку, якщо це поведінка була аморальною.

Опитувальник містить 10 питань спрямованих на виявлення стилю виховання батьків і як правило перенесення цього стилю виховання в свою сім'ю [9]. В «циркулярної моделі» розрізняють чотири рівні сімейної згуртованості – від екстремально низького до екстремально високого. Вони отримали наступні назви: роз'єднаний, розділений, пов'язаний і зчеплений. Аналогічно діагностують чотири рівні сімейної адаптації: ригідний, структурований, гнучкий і хаотичний. Автори даного опитувальника виділяють помірні (збалансовані) і крайні (екстремальні) рівні сімейної згуртованості і адаптації і вважають, що саме збалансовані рівні – показник успішності функціонування системи. Для сімейної згуртованості такими рівнями є розділений і пов'язаний, для сімейної адаптації – структурований і гнучкий.

Екстремальні рівні зазвичай розглядаються як проблематичні, які призводять до порушень функціонування сімейної системи. За допомогою комбінування чотирьох рівнів згуртованості і чотирьох рівнів адаптації можливо визначити 16 типів сімейних систем, 4 з яких є помірними по обома рівням і називаються збалансованими, 4 – екстремальними, або незбалансованими, так як мають крайні показники за обома рівнями. Вісім інших типів є середніми, так як один з параметрів відноситься до екстремальних, а інший – до збалансованих рівнів.

Перед проведенням експерименту було визначено вибірккову сукупність, яка складалась з 10 сімей, члени якої були від 27 до 45 років.

В ході дослідження типів виховання підлітка, була розроблена емпірична програма, підбирання теоретичних методів, таких як: аналіз, синтез, узагальнення та емпіричного методу, який складається з психодіагностичних інструментаріїв. Також було використано дві методики на визначення особливостей атмосфери у сім'ї та рівень самооцінки підлітка.

Перша методика опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (Д. Олсон) [6]. Методика оцінює рівень сімейної згуртованості (ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї: при максимальній виразності зв'язку; для діагностики сімейної згуртованості і рівня сімейної адаптації (характеристика того, наскільки гнучко або, навпаки, ригідно здатна сімейна система пристосовуватися, змінюватися при впливі на неї стресорів) [28].

Методика діагностики адаптації та згуртованості сім'ї є однією з найбільш відомих стандартизованих опитувальників, призначених для оцінки сімейної структури. Авторами даного опитувальника є Д. Олсон, Дж. Портнер і І. Лаві; була адаптована в 1986 році М. Перре.

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» сконструйований таким чином, що дозволяє проаналізувати, як члени сім'ї в даний час сприймають свою сім'ю і якою вони хотіли її бачити. Розбіжність між сприйняттям і ідеалом визначає ступінь задоволеності, психологічним кліматом існуючої сімейної системи. «Ідеал» дає інформацію про направлення і ступінь змін в сімейному функціонуванні. Чим більше розходження між ідеалом і сприйняттям, тим більше незадоволення існуючою сімейною системою [2].

Опитувальник містить 20 питань спрямованих на виявлення сімейної адаптації та згуртованості [29]. В «циркулярної моделі» розрізняють чотири рівні сімейної згуртованості – від екстремально низького до екстремально високого. Вони отримали наступні назви: роз'єднаний, розділений,

пов'язаний і зчеплений. Аналогічно діагностують чотири рівні сімейної адаптації: ригідний, структурований, гнучкий і хаотичний. Автори даного опитувальника виділяють помірні (збалансовані) і крайні (екстремальні) рівні сімейної згуртованості і адаптації і вважають, що саме збалансовані рівні – показник успішності функціонування системи. Для сімейної згуртованості такими рівнями є розділений і пов'язаний, для сімейної адаптації – структурований і гнучкий.

Екстремальні рівні зазвичай розглядаються як проблематичні, які призводять до порушень функціонування сімейної системи. За допомогою комбінування чотирьох рівнів згуртованості і чотирьох рівнів адаптації можливо визначити 16 типів сімейних систем, 4 з яких є помірними по обом рівням і називаються збалансованими, 4 – екстремальними, або незбалансованими, так як мають крайні показники за обома рівнями. Вісім інших типів є середніми, так як один з параметрів відноситься до екстремальних, а інший – до збалансованих рівнів.

Перед проведенням експерименту було визначено вибірку сукупність, яка складалась з 10 сімей, члени якої були від 15 до 45 років.

Другий опитувальник методика «Дослідження рівнів самооцінки особистості» (С. Будассі) [14]. Методика оцінює самооцінку підлітків, що показує характеристику за такими параметрами, як: висока, середня, низька, адекватна, неадекватна самооцінка. Адекватна самооцінка – важливий елемент нашої психіки, що дозволяє об'єктивно оцінювати себе і свої здібності. Відсутність адекватної самооцінки вносить в наше життя різні проблемні ситуації, як в сфері кар'єри, так і в особистому житті. Адекватність самооцінки є важливим фактором у становленні побудові особистості підлітка. На самооцінку впливають безліч факторів, в першу чергу всі люди, які оточують. І в подальшому, коли підліток дорослішає самооцінка вирішує, яку посаду людина буде очолювати, чи буде комфортно відчувати себе у соціумі. Ось чому у дорослих людей є страхи розмовляти при багатьох людях, невпевненість важливості їх думки, тому їх амбіції

залишаються при собі із-за страху зробити щось не те. Методика розроблена відомим радянським психологом С Будассі в 1970-х. Тест С. Будассі навіть в наші дні успішно застосовують психологи у всьому світі [23].

У кожного із нас особливе уявлення про власну особистість: реальної і ідеальної. Дуже добре, якщо ці уявлення збігаються. Але іноді ми некоректно оцінюємо себе, що заважає нам реалізуватися на всі 100 %. Розуміння того, якими якостями ми володіємо, робить нашу особистість збалансованою. Нам легше досягати поставлених цілей, кар'єрного зростання, комунікувати з людьми.

Аналіз допомагає визначити «Я-концепцію», середнє значення «Я-реального» і «Я-ідеального». Саме «Я-концепція» впливає на вибір типу поведінки людини, який, в свою чергу, і визначає напрямки діяльності, вчинки і комунікації.

Методика містить 48 слів, що позначають властивості особистості. Далі, у методиці необхідно виконати 3 кроки:

1 крок. Зі списку якостей треба обрати 20, які, мають «ідеал».

2 крок. Потім з цих 20 якостей треба обрати найбільш неприємні людині. Навпроти кожного якості в колонці «Ідеальне» треба поставити цифри від 1 до 20, де 1 – найбільш неприємне якість, 20 – найменш неприємне.

3 крок. І останній крок – з 20 якостей найменш характерні для підлітка. У лівій колонці «Реальне» треба проставити цифру навпроти кожного якості від 1 до 20, де 1 – найменш характерне якість, 20 – найбільш характерне.

Результат не менше $-0,37$ і не більше $+0,37$ вказує на слабкий зв'язок (або взагалі її відсутність) між уявленнями людини про «Я-ідеальне» і про «Я-реальному». Такий результат може бути показником неправильних розрахунків або ж неадекватним уявленням людини про свої ідеальних і реальних якостях.

Результат від $+0,38$ до $+1$ говорить про позитивну зв'язку між «Я-ідеальним» і «Я-реальним». Значення від $+0,39$ до $+0,89$ трактується як

адекватна самооцінка з тенденцією до завищення. Значення ж від +0,9 до +1 часто вказують на неадекватно завищену самооцінку.

Результат від -0,38 до -1 вказує на негативну зв'язок між «Я-ідеальним» і «Я-реальним». У людини розходяться уявлення про те, яким він хоче бути і тим, який він в реальності. Значення можна трактувати як тенденцію до заниженої самооцінки, і чим ближче результат до -1, тим більше невідповідності. Адекватна самооцінка – запорука успішної кар'єри, життя.

Перед проведенням експерименту було визначено вибірку сукупність, яка складалась з 10 дітей підліткового віку, від 12 до 16 років.

2.2. Результати експериментального дослідження

Результати проведення методики «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (Д. Олсон) показано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Види сімейної адаптації та згуртованості

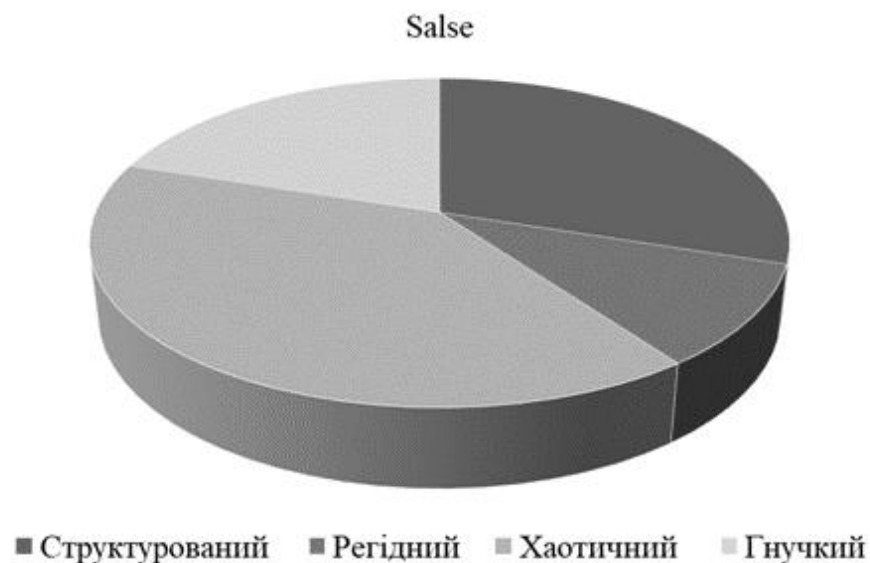
	Рівень сімейної адаптації	%	Вид сімейної адаптації	Рівень сімейної згуртованості	%	Вид сімейної згуртованості
1. Блейчик М.	24	37,3	Структурований	30	18,6	Роз'єднаний
2. Дмитренко А.	23	37,3	Структурований	26	18,6	Роз'єднаний
3. Котляр Н.	26	13,2	Регідний	29	18,6	Роз'єднаний
4. Кучеренко Ю.	31	13,9	Хаотичний	42	32,2	Розділений
5. Луценко І.	35	16,0	Хаотичний	40	32,2	Розділений
6. Міненко В.	26	38,8	Структурований	35	14,9	Роз'єднаний
7. Пшенична З.	30	32,0	Гнучкий	31	18,6	Роз'єднаний

8. Руденко Н.	33	16,0	Хаотичний	40	37,2	Розділений
9. Середенко К.	28	28,4	Гнучкий	38	37,2	Розділений
10. Якименко В.	31	13,9	Хаотичний	34	14,9	Роз'єднаний

З таблиці бачимо що, по рівням адаптації 5 людей мають низький рівень адаптації, 3 людини середній рівень, і 2 людини високий рівень адаптації.

Щодо показників результатів виду сімейної згуртованості, 4 людини мають розділений вид, 6 людей роз'єднаний вид згуртованості. Результати по рівням згуртованості 4 людини мають низький рівень згуртованості, 3 людини середній рівень згуртованості, і 3 людини високий рівень згуртованості.

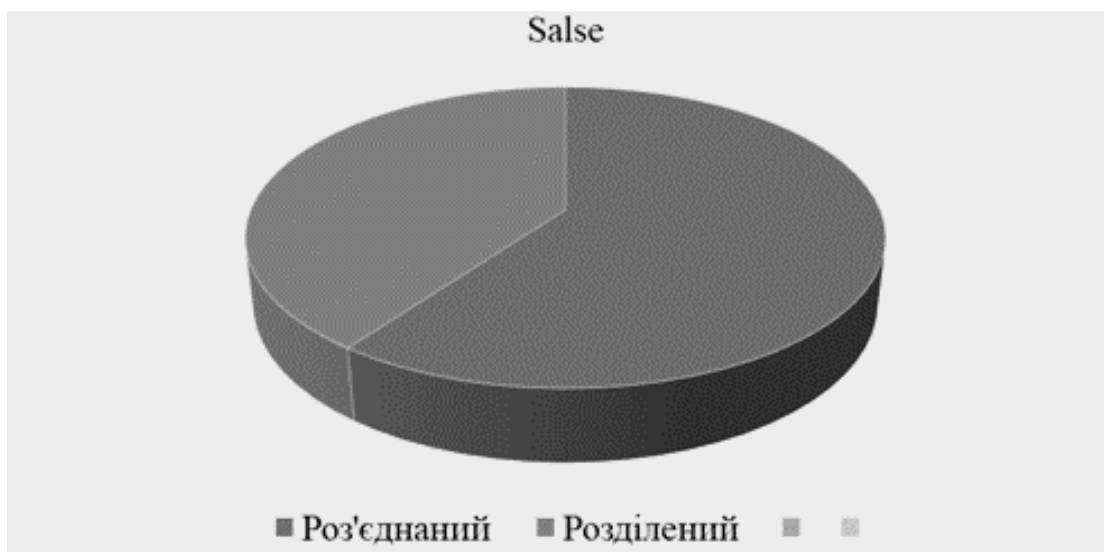
Види сімейної адаптації відповідно до проведеної методики проілюстровано на рисунку 2.1.

Рис. 2.1. Види сімейної адаптації за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

З рисунку бачимо, що 3 людини мають структурований вид адаптації у сім'ї, 1 людина регідний вид, 4 людини хаотичний вид, 2 людини гнучкий вид адаптації.

Види сімейної згуртованості відповідно до проведеної методики проілюстровано на рисунку 2.2.

Рис. 2.2. Види сімейної згуртованості за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

З малюнку бачимо, що переважає роз'єднаний тип адаптації. 6 людей мають роз'єднаний вид адаптації, 4 людини розділений вид.

Результати другої методики «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова). Бали по стилям виховання представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

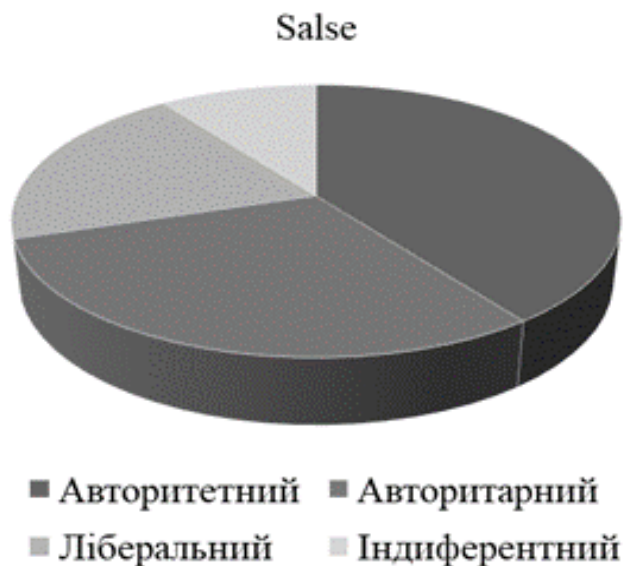
Види стилей виховання у сім'ї

	Автори тетний	Автори тарний	Лібера льний	Індифе рентни й
1.Блейчик М.	5	3	2	
2.Дмитренко А.	3	2	4	1
3.Котляр Н.	5	2	2	1
4.Кучеренко Ю.	5	4	1	
5.Луценко І.	2	3	1	4
6.Міненко В.	5	3	1	1
7.Пшенична З.	2	5	1	2
8.Руденко Н.	3	4	1	2

9.Середенко К.	1	3	4	2
10. Якименко В.	2	5		3

З таблиці 2.2. бачимо що, у 4 людей переважає авторитетний стиль виховання, у 3 людей переважає авторитарний стиль, у 2 людей ліберальний, і у 1 людини індиферентний. Яскраво виражений по результатам тестування авторитетний стиль виховання. Це говорить про те, що більшість батьків беруть на себе відповідальність за своїх дітей, їх поведінку і дії, поки діти не досягнуть емоційної зрілості. Діти, виховані авторитетними батьками, в подальшому житті досягають найбільших успіхів.

Наглядно зображено показники стилей виховання на рисунку 2.3.

Рис. 2.3. Результати проведення методики «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова).

З рисунку 2.3. бачимо, що авторитетний стиль виховання на першому місці. Авторитарний на другому. Ліберальний на третьому. Індиферентний на четвертому. Якщо більшість батьків у світі притримувались авторитетного стилю виховання, щасливих сімей було б більше.

Найчастіше люди, які дотримуються авторитетного стилю виховання в сім'ї, виховують щасливих, впевнених у собі людей. Сім'ї, які вирішили

завести дітей після 30-ти років, обирають ліберальний стиль виховання. Родини, які рано завели дітей обирають індіферентний стиль виховання. Сім'ї минулого покоління, як правило виховують своїх дітей авторитарним стилем виховання.

Результати проведення методики «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (Д. Олсон) на підлітках показано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Види сімейної адаптації та згуртованості

	Рівень сімейної адаптації	%	Вид сімейної адаптації	Рівень сімейної згуртованості	%	Вид сімейної згуртованості
1. Бліщук М.	24	37,5	Структурований	30	18,6	Роз'єднаний
2. Білоус А.	23	37,5	Структурований	26	18,6	Роз'єднаний
3. Міненко Н.	26	13,2	Регідний	29	18,6	Роз'єднаний
4. Кучеренко Ю.	31	13,9	Хаотичний	42	32,2	Розділений
5. Луценко І.	35	16,0	Хаотичний	40	32,2	Розділений
6. Міненко	26	38,9	Структурований	35	14,9	Роз'єднаний

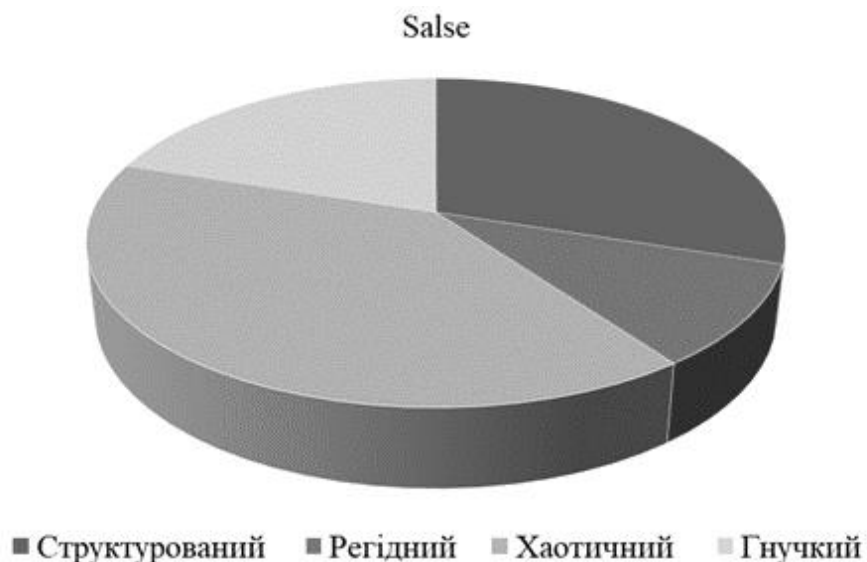
Н.						
7. Пшенич на З.	30	32, 0	Гнучкий	31	18, 6	Роз'єднаний
8. Руденко Н.	33	16, 0	Хаотичний	40	37, 2	Розділений
9. Середен ко К.	28	28, 5	Гнучкий	38	37, 2	Розділений
10. Якименк о В.	31	13, 8	Хаотичний	34	14, 9	Роз'єднаний

З таблиці бачимо що, по рівням адаптації 5 людей мають низький рівень адаптації, 3 людини середній рівень, і 2 людини високий рівень адаптації.

Щодо показників результатів виду сімейної згуртованості, 4 людини мають розділений вид, 6 людей роз'єднаний вид згуртованості. Результати по рівням згуртованості 4 людини мають низький рівень згуртованості, 3 людини середній рівень згуртованості, і 3 людини високий рівень згуртованості.

Види сімейної адаптації відповідно до проведеної методики проілюстровано на рисунку 2.4.

З малюнка бачимо, що 3 людини мають структурований вид адаптації у сім'ї, 1 людина регідний вид, 4 людини хаотичний вид, 2 людини гнучкий вид адаптації.

Рис. 2.4. Види сімейної адаптації за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

Види сімейної згуртованості відповідно до проведеної методики проілюстровано на рисунку 2.5.

Рис. 2.5. Види сімейної згуртованості за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості».

Результати другої методики «Дослідження рівнів самооцінки особистості» (С. Будассі). Бали по самооцінці підлітка представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

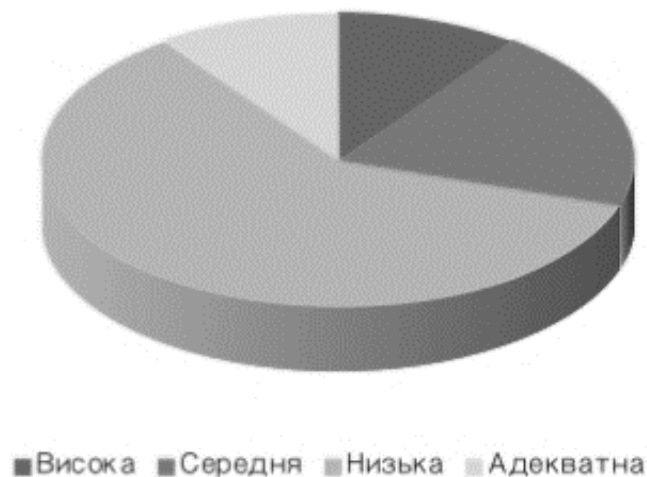
Рівень самооцінки підлітків

	Оцінка	Висока	Середня	Низька	Адекватна	Неадекватна
1.Бліщук М.	- 0,38		+			
2.Дмитренко А.	+ 1	+				
3.Котляр Н.	- 0,39		+			
4.Кучеренко Ю.	- 0,40			+		
5.Луценко І.	+ 0,39				+	
6.Міненко В.	- 0,42			+		
7.Пшенична З.	- 0,41			+		
8.Руденко Н.	- 0,39			+		
9.Середенко К.	-1			+		
10. Якименко В.	+ 0,37			+		

З таблиці бачимо що, 1 підліток має високу самооцінку, у 2 підлітків середня самооцінка, 6 підлітків мають низьку самооцінку, адекватна самооцінка у 1 підлітка. Яскраво виражений рівень по результатам тестування низький рівень самооцінки у більшості підлітків. Це говорить про те, що в перехідному віці більшість підлітків страждають від низької

самооцінки. В подальшому житті підлітки у яких низька самооцінка більше замкнені у собі, багато комплексів, якщо не працювати над його самооцінкою. Підлітки, яких батьки ставили на перше місце і все було для них, мають неадекватну самооцінку. Середню самооцінку мають люди у яких були ті, які оцінювали дитину, як треба, а інші їх знецінювали мають середню самооцінку. Родини, у яких дитина не є особистістю в результаті виховання дитини призводить до низької самооцінки. Сім'ї минулого покоління, самі цього не усвідомлюючи, як правило виховують своїх дітей так, що потім у дитини купа комплексів і низька самооцінка.

Наглядно зображено показники рівнів самооцінки на рисунку 2.6.

2.6. Результати проведення методики «Дослідження самооцінки особистості» (С. Будасі)

З малюнку бачимо, що низька самооцінка на першому місці. Середній рівень самооцінки на другому. Адекватна і висока самооцінки на третьому. Якщо більшість батьків у світі будуть стежити за самооцінкою своєї дитини, і не пригнічувати особистість дитини, її «Я», щасливих дорослих людей було б більше.

Найчастіше люди, які в підлітковому віці мали адекватну самооцінку та було впевнені у собі, в дорослому житті досягають успіхів. Підлітки, які страждали від булінгу у школі, ростуть невпевнені у собі, замкненими, в дорослому житті страждають від низької самооцінки. Підлітки, яких батьки

ставили на перше місце і все було для них, мають неадекватну самооцінку. Середню самооцінку мають люди у яких були ті, які оцінювали дитину, як треба, а інші їх знецінювали мають середню самооцінку. Родини, у яких дитина не є особистістю в результаті виховання дитини призводить до низької самооцінки. Сім'ї минулого покоління, самі цього не усвідомлюючи, як правило виховують своїх дітей так, що потім у дитини купа комплексів і низька самооцінка.

2.3. Методичні рекомендації щодо вибору стилю виховання у сім'ї та його впливу на подальший розвиток дитини

Усі помиляються під час виховання дітей. Ми, навіть ставши дорослими, не ідеальні і не завжди можемо зрозуміти, як наші дії виглядають збоку і позначаються в майбутньому на молодшому поколінні. Але деякі методи виховання більше шкодять, ніж приносять користь та залишають відбиток на подальше життя.

1. Виховання чи покарання перед сторонніми.

І публічне покарання підриває впевненість малюка у собі. У нього виникає сильне почуття сорому, якого дуже важко позбутися.

2. Вплив минулого.

Те, що трапилося у нашому дитинстві, накладає свій відбиток на ставлення до виховання. Але це не означає, що всі приречені повторювати помилки своїх матерів та батьків. Важливо прийняти той досвід і постаратися убезпечити наступне покоління від того негативу.

Наприклад, сьогодні відомо, що тілесні покарання мають лише шкідливі наслідки. Але навіть багато сучасних батьків використовують їх, виправдовуючи себе тим, що так чинили в їх сім'ї з дітьми. Ми не повинні виправдовувати свої неправильні вчинки тим, що так робили наші предки. Натомість варто прагнути бути тими, хто розірве ланцюжок негативного досвіду.

3. Зайва стриманість.

Якщо ми рідко обіймаємо свою дитину або не говоримо, що любимо її, вона стає емоційно відірваною від сім'ї. Коли не прислухаємося до його почуттів та думок, виявляємо байдужість — дуже ймовірно, що малюк поводитиметься так само з оточуючими. Йому буде важче з кимось зблизитися, довіритися, завести друзів та сім'ю в майбутньому.

4. Шкідливі звички.

Не секрет, що батьки закладають зразки поведінки у своїх дітей. І є сильний зв'язок між звичками матерів та зайвою вагою у їхніх дітей. Якщо жінки намагалися дотримуватися здорового способу життя, ризик ожиріння у їхніх малюків знижувався на 75%. До корисних навичок дослідники віднесли дотримання правильного раціону, регулярні заняття спортом, підтримку нормального індексу маси тіла, відмову від куріння та вживання алкоголю в невеликих чи помірних кількостях.

Також ймовірність ожиріння у маленьких дітей зменшується на 30%, якщо з ними грають та проводять більше часу батьки.

5. Гіперкомпенсація.

Наші старі образи на батька та матір можуть призвести до повного неприйняття їх методів виховання. Навіть коли дорослі об'єктивно чинили правильно. В результаті при взаємодії вже зі своїми дітьми ми можемо вийти з-під контролю, прагнучи зробити все по-іншому.

Наприклад, якщо наші батьки були владними, ми можемо дати своїм дітям занадто багато свободи і прибрати будь-які обмеження. І така реакція також позначиться на малюку не найкраще: він відчує себе покинутим і нікому не потрібним.

6. Вседозволеність чи суперопіка.

Часто батьки думають, що їхні дочки та сини особливі та унікальні, і намагаються у всьому їм догодити. Але для решти світу вони лише діти. І якщо вони звикнуть до вседозволеності, то стануть егоїстами, з якими важко навіть просто спілкуватися.

Безконтрольних дітей чекатиме безліч розчарувань поза домом, і вони не знатимуть, як з ними впоратися. У той же час гіперопіка зробить дитину настільки полохливою, що вона боїтиметься брати на себе будь-яку відповідальність або навіть трохи виходити із зони комфорту — на кшталт знайомства з новими людьми або початку нової справи.

7. Руйнування довіри.

При вихованні необхідно встановлювати певні правила поведінки, але дитина також має розуміти, що завжди може довіряти своїм близьким. Однак довіра малюків (тим більше підлітків) дуже легко втратити, якщо батьки перестають контролювати емоції та лякають, змушують боятися себе. Це може призвести до розриву емоційних зв'язків із сім'єю та втрати почуття захищеності.

Діти краще розвиваються та стають здоровими особистостями, коли їхня сім'я — опора, острівець безпеки, з якого вони можуть сміливо вирушати досліджувати світ.

8. Агресивна поведінка.

Діти вчаться справлятися з проблемами з прикладу батьків, коли долають життєві труднощі. Іноді ці проблеми викликають самі діти. І грубе поводження дорослих з ними, часте прояв негативних емоцій у ранньому віці призводять до складнощів з керуванням гнівом. Тут особливо сильний вплив матері, яка конфліктує з дитиною, але поведінка батька також грає свою роль.

9. Втеча від проблем.

Один із способів «закрити» проблему — просто піти і не згадувати про неї. Але це не означає, що все вирішиться само собою, як думають багато дорослих. Після сильної сварки між батьком та дитиною треба постаратися все виправити – відновити довіру.

Для цього потрібно заспокоїтись і поговорити на рівних, поважаючи свого малюка. Спочатку вислухати, що він відчув, і спробувати побачити проблему та себе з його погляду. Потім дорослий повинен розповісти про

свої переживання, пояснити причину свого вибуху та вибачитись. Так вона покаже дитині, що не стала новим ворогом і їй знову можна довіряти.

Найбільший інтерес дослідників був зосереджений на вивченні проблемної поведінки в підлітковому віці (С. Аллахвердян, Р. Берні, Л. Божович, І. Кон, А. Липкина, І. Макєєва, Ю. Максимова, М. Різаниченко, Л. Сапожникова, Р. Цветкова, І. Чеснокова). Проблема впливу батьківського ставлення на психічне благополуччя особистості досліджується в рамках гуманістичної психології. У західній психології надане спрямованість є в руслі концепції А. Маслоу, Г. Оллпорта, К. Роджерса та інших [15]; [20].

Сьогодні багатьом дорослим підлітки здаються жахливими, не вихованими. Насправді не буває хороших чи поганих молодих людей. Сучасні підлітки просто інші. Інакшими їх роботи перш за все соціокультурне середовище, в якій вони ростуть.

Сьогодні соціокультурне середовище – в основному телебачення та Інтернет. Сучасні підлітки більш поінформовані, про все чули. У них широкий кругозір. Це пов'язано з Інтернетом, формуванням єдиного інформаційного простору. Однак ці знання не глибокі. Більшість підлітків не проводить час за книгами. Вони ростуть перед картинками телевізора. І не готові до поглибленого розуміння предметів. Поверховість мислення – одна з причин труднощів, з якими стикаються школярі під час навчання.

Спілкування – основний вид діяльності в підлітковому віці. Раніше дитина багато часу проводив у дворі, спілкуючись з однолітками, граючи. Сучасні діти сидять біля телевізорів і моніторів. Саджаючи дитину за комп'ютер, батьки практично позбавляють її можливості здобувати навички ефективного спілкування. Реклама впливає на формування життєвої позиції підлітка. Коли дорослі дивляться рекламу, то оцінюють її з позиції дорослої людини. А дитина сприймає її як керівництво до дії. Батьки повинні розуміти: телевізор впливає на психіку. Так, в 13-14 років у дитини мало позовів для навчання. Їй хочеться вибудовувати міжособистісні відносини.

Сьогодні підліток знає героя комп'ютерної гри, у якого кілька життів. Тому у нього стирається уявлення про цінності людини. Звідси виникає проблема жорстокості. Приниження слабких – як прагнення до самоствердження, лідерства – набуває потворних форм. Дитина може просто не знати іншого способу.

В. Юстицькис говорив підлітки більше прислухаються до однолітків. Але дослідження показують: уберегти їх від асоціальних вчинків можуть не тільки приклад кумира і страх, але і приклад значимого дорослого. Таким дорослим може бути хтось із родичів, або тренер, наприклад, сусід, якщо він добре впливає на дитину [2]. Тому важливо встановити довірчі відносини з підлітком. Якщо ви розумієте: відносини далекі від дружніх, виникають проблемні ситуації, то необхідно звернутися до психолога. Він допоможе розібратися в суті проблеми, спробує вибудувати гармонійні відносини [4].

На думку Л. Гумпович варто пам'ятати:

1. Підлітки дуже педантично ставляться до виконання обіцянок дорослих. Якщо раз по раз близькі будуть говорити порожні слова – дитина перестане вірити їм. Так батьки втратять авторитет в очах підлітка.

2. Не варто перетворювати свою батьківську владу в диктат. В іншому випадку це просто може привести або до жорсткого відсічі і агресії з боку дитини, або батьки просто ризикують зламати цілісність і самооцінку дитину.

3. Батькам підлітків варто прагнути до розумних компромісів. Приймати рішення спільно з дитиною, йти на поступки, які дозволять йому зберегти свій авторитет в очах підлітка.

4. Варто вчитися бачити в дитині перш за все особистість, яку потрібно поважати.

5. Батькам варто приділяти час своїм інтересам, знаходити час для відпочинку. Без цього вкрай складно вибудувати правильні відносини з дитиною, а дитині – складно пишатися своїми батьками і цінувати їх.

6. Якщо батьки спробують більше дізнатися про те, що відбувається в житті дитини, про захоплення і покажуть зацікавленість, тоді підліток буде довіряти, буде про що поговорити.

7. Часто батьки вважають, що хвалити потрібно тільки за відмінні оцінки. Однак підлітки потребують схвалення у всіх своїх справах. Дитині це додає сили рухатися далі, допомагає легше переживати невдачі.

8. Завжди варто стримувати емоції і пам'ятати, яку мету при цьому ставлять для себе батьки.

9. Батькам буде не зайвим познайомитися з найближчим колом спілкування своїх дітей. Це не тільки зміцнює стосунки дитини з батьками, а й допоможе бути спокійними за власну дитину. Якщо батьків дуже насторожує хтось із друзів підлітка, треба делікатно обговорити це з дитиною [1].

Безперечний інтерес представляє підхід К. Хорні, який вважає, що відносини з відхиленнями до інших і до себе, а також суперечливих потреб, установок, які стоять на лінії росту індивіда, перешкоджають його самореалізації. Таке є наслідком відхилень у психічному розвитку [1].

На думку А. Сповоковської підлітковий вік – чорно-білий період, період нонконформізму, коли людина виробляє власну шкалу цінностей як основу майбутнього розвитку. Батьки сприяють виробленню у підлітка вміння приймати правильне рішення в ситуації морального вибору. Також підліток повинен вміти ставити перед собою чітку мету і вибудовувати шляхи її досягнення. Важливо, щоб вона могла справлятися з емоціями, була стресостійкою. Важливо приділяти увагу фізичному здоров'ю дитини, стежити за режимом, щоб дитина не сиділа цілий день перед комп'ютером, а вночі в Інтернеті. Вирішуючи ці завдання, необхідно вибудовувати такі відносини, коли дитина точно знає: вона, як особистість цікава батькам, її думка для них важлива. Тоді у важкій ситуації підліток буде звертатися за допомогою до батьків, а не до алкоголю і наркотиків [7].

Рекомендації батькам підлітка:

1. Зацікавлення та допомога. Батьківська підтримка породжує довірчі відносини між дітьми та батьками і тягне за собою високу самооцінку підлітків, сприяє успіхам у навчанні та моральному розвитку. Недостатня батьківська підтримка, навпаки, може призвести до низької самооцінки дитини, поганого навчання, імпульсивних вчинків, слабкої соціальної адаптації, нестійкої та антигромадської поведінки.

2. Здатність батьків слухати, розуміти та співпереживати. Нездатність батьків до емпатії (співпереживання), відсутність у них емоційної сприйнятливості та розуміння думок та почуттів дитини можуть призвести до розвитку байдужості та у дитини. Повага до підлітка, спілкування батьків із ним сприяють встановленню гармонійних стосунків у сім'ї.

3. Любов батьків та позитивні емоції у сімейних відносинах пов'язані з близькістю, прихильністю, любов'ю, сприйнятливістю; члени сім'ї при цьому виявляють взаємну зацікавленість та чуйність. Якщо ж у сім'ї переважають негативні емоції, то спостерігається холодність, ворожість, відторгнення, що може призвести або до переважання дитини потреби в коханні (у дорослому віці), або до формування у нього замкнутості, холодності, нездатності висловити свою любов до близьких людей, у тому числі і до дітей.

4. Визнання та схвалення з боку батьків.

5. Довіра до дитини. Недовіра до дітей, як правило, свідчить про те, що батьки проєктують на них свої страхи, тривоги або почуття провини. Невпевнені у собі батьки (або ті, що пережили певні труднощі в минулому) більше за інших схильні боятися за своїх дітей.

6. Ставлення до дитини як до самостійної та дорослої людини. Досягнення підлітком самостійності відбувається у процесі індивідуалізації, що він займається формуванням своєї індивідуальності й у водночас встановлює нові зв'язки з батьками. Підліток намагається змінити стосунки з батьками, прагнучи при цьому зберегти колишнє спілкування, прихильність

та довіру. Щоб проявити власну індивідуальність, підлітки орієнтуються на іншу, ніж у батьків, систему цінностей, ставлять собі інші цілі, інші інтереси та інші точки зору.

7. Керівництво з боку батьків. Найбільш функціональними є ті сім'ї, де батьки виявляють гнучкість, пристосованість та терпимість у своїх поглядах та поведінці. Батьки, які не виявляють гнучкості у вихованні підлітків, відмовляються переглядати свої погляди та змінювати думку; вони нетерпимі, надмірно вимогливі, завжди налаштовані критично і покладають на дітей невинувдані надії, що не відповідають їхньому віку. Це згубно впливає самооцінку підлітка, пригнічує розвиток його особистості, що, зрештою призводить до стресових ситуацій у відносинах між батьками та дітьми.

8. Особистий приклад батьків: здатність подати гарний приклад для наслідування; слідувати тим самим принципам, яким навчають дітей. Так як процес ідентифікації у підлітків частково протікає в сім'ї, ті з них, хто пишається своїми батьками, зазвичай почуваються досить комфортно в навколишньому світі.

9. Співпраця з коледжем. Якщо вас щось турбує у поведінці дитини, постарайтеся якнайшвидше зустрітися та обговорити це з класним керівником, педагогом-психологом, зав.навчального відділення, зам.директора з виховної роботи.

10. Цікавтеся з ким спілкується ваша дитина.

Пам'ятайте: основними помічниками батьків у складних ситуаціях є терпіння, увага та розуміння.

Розмова з підлітком дорослою мовою. Батьки часто зустрічаються з проблемою, що у підлітковому віці діти стають більш замкнутими, некерованими та навмисно суперечать дорослим. Часто це виникає через те, що батьки дуже турбуються за своїх дітей: за їхню безпеку, або, наприклад, успішність. Але діти вже вирости і вчать брати відповідальність за свої рішення.

Підліткам хотілося б запитати поради у батьків про те, як краще реалізовувати їхні власні ідеї та рішення. Їм хочеться спілкуватися з батьками «на рівних». Але часто батьки, переймаючись своїми дітьми, намагаються контролювати всі дії підлітків. Діти, розраховуючи на допомогу батьків, стикаються з багатьма заборонами та сприймають це як недовіру. Тому потрібно і дуже важливо знайти в собі сили, щоб визнати, що ваш підліток вже виріс і гідний розмовляти з вами дорослою мовою.

Рекомендації батькам. Безумовно, все залежить від конкретної ситуації та метод впливу на підлітка треба підбирати індивідуально. Пропоную кілька варіантів:

Створити нестандартну ситуацію, коли підліток очікує з вашого боку опір, недовіру, а натомість отримує щирість та допомогу у вирішенні його питань.

Підтримати одне із захоплень підлітка, виявляти зацікавленість у хобі та захопленнях.

Започаткувати сімейну традицію, коли сім'я, збираючись увечері разом, ділиться подіями, що відбулися з кожним із них протягом дня.

Поради психолога батькам підлітків.

Цінуйте відвертість своїх дітей, щиро цікавтеся їхніми проблемами.

Спілкуйтесь на рівних, тон наказу спрацює не на вашу користь. Дайте зрозуміти, що Ви їх розумієте.

Не можна жартувати над ними, висміювати почуття, зменшуючи їх значення. Постарайтеся поставитися до ваших дітей з повагою, пам'ятайте про їхню ранимість і вразливість.

Не дратуйте і не проявляйте агресивності, будьте спокійними, стриманими. Пам'ятайте, що ваша грубість викличе їх реакцію у відповідь.

Не говоріть про об'єкт захоплення вашої дитини зневажливим, образливим тоном, тим самим Ви принизите його саму.

У жодному разі не можна грубо і категорично розривати стосунки підлітків, адже вони тільки ще вчаться спілкуватися один з одним і найчастіше навіть не думають ні про що погане.

Запросіть його (її) подругу (друга) до себе, познайомтеся – це дозволить вам отримати об'єктивне, правдоподібніше, а не голослівне уявлення про те, з ким зустрічається ваша дитина. Краще, якщо Ви дозволите їм зустрічатися у себе вдома, щоб не довелося шукати випадкових і сумнівних притулків для побачень.

Розкажіть їм про себе, вашу історію першого кохання – це допоможе знайти Вам порозуміння з дитиною.

Якщо Ви зможете встановити з ним дружні стосунки, то матимете можливість не просто контролювати його поведінку, а й впливати на її вчинки.

Пам'ятайте, що, з одного боку, підліток гостро потребує допомоги батьків, стикаючись з безліччю проблем, а з іншого боку – прагне захистити свій внутрішній світ інтимних переживань від безцеремонного та грубого вторгнення, і він має на це повне право.

Підказки для батьків:

1. Погодьтеся з занепокоєнням і невдоволенням. Це вік, повний протиріч та занепокоєння. Нічого ненормального у тому, що поведінка підлітка мінливе і непередбачувано, що він кидається від крайності до крайності, любить батьків і водночас ненавидить їх.

2. Уникайте спроб здаватися надто розуміючим. Уникайте таких висловлювань як «Я чудово розумію, що ти відчуваєш». Підлітки впевнені, що вони неповторні, унікальні у своєму роді. Їхні почуття – це навіть для них самих щось нове, особисте. Вони бачать себе як складних та таємничих істот, і вони щиро засмучені, коли в очах інших їхніх переживання виглядають простими та наївними.

3. Розрізняйте згоду та дозвіл, терпимість та санкціонування. Батьки можуть терпимо ставитись до небажаних вчинків дітей (наприклад, нова

зачіска) – тобто вчинків, які не були санкціоновані, не заохочувалися батьками.

4. Розмовляйте та дійте як дорослий. Не змагайтеся з підлітком, поводячи себе, оскільки він, використовуючи молодіжний жаргон. Підлітки навмисне приймають стиль життя, відмінний від стилю життя їхніх батьків, і це теж становить частину процесу формування їхньої особистості. Так починається їхній відхід від батьків.

5. Схвалюйте підлітка та підтримуйте його сильні сторони. Обмежте коментарі, що стосуються поганих сторін характеру підлітка. Нагадування про недоліки може загальмувати спілкування підлітка з батьком. Багатоетапним завданням батька є створення таких відносин та надання підлітку такого життєвого досвіду, які зміцнюватимуть характер і створюватимуть особистість.

6. Уникайте акцентувати слабкі сторони. При виявленні іншими слабкими сторонами характеру підліток відчуває біль. А якщо причина цього болю – батьки, то він довше не минає.

7. Допоможіть підлітку самостійно мислити. Не підсилюйте залежність від вас. Говоріть мовою, яка допоможе розвинути незалежність: «Це твій вибір», «Сам виріши це питання», «Ти можеш відповідати за це», «Це твоє рішення». Батьки повинні підводити дітей до самостійного прийняття рішень та вчити сумніватися у правильності думок ровесників.

8. Правда і співчуття породжують любов. Не поспішайте вносити ясність у ті факти, які, на вашу думку, були перекручені. Батьки, швидкі на розправу, не навчать шанувати правду. Деякі батьки зайве поспішають точно повідомити, де, коли і чому вони мали рацію. Часто підлітки зустрічають такі заяви впертістю та злістю. Таким чином, іноді й справді перетворюється на смертельну для сімейних стосунків зброю, якщо єдина мета – це докопатися до істини.

9. Поважайте потребу в самоті, в особистому житті. Цей принцип вимагає певної дистанції, що може здатися для деяких батьків неможливим.

10. Уникайте гучних фраз та проповідей. Спробуйте розмовляти, а чи не читати лекції. Уникайте заяв типу «Коли я був у твоєму віці...», «Це мене ранило більше, ніж тебе...».

11. Не навішуйте ярликів. «Ти дурна та лінива. Ніколи нічого не досягнеш». Таке «навішування» веде до того, що пророцтво виконується само собою. Адже діти схильні відповідати з того що про них думають батьки.

12. Уникайте неоднозначних висловлювань. Звертання батька до підлітка має містити одну інформацію: зрозумілу заборону, доброзичливий дозвіл або відкриту можливість зробити вибір.

13. Уникайте крайнощів: давати повну свободу так само неправильно, як і «закручувати гайки».

14. Зберігайте почуття гумору.

Батькам підлітків слід знати, що... Для підлітків характерні такі характерологічні реакції:

Реакція емансипації проявляється у прагненні вивільнитись з-під опіки, контролю старших. Може виражатися у наполегливому бажанні завжди і скрізь надходити «по-своєму», порушення встановлених старшими порядків, правил. Сприяття загостренню цієї реакції може гіперопіка з боку старших, дріб'язковий контроль, позбавлення мінімальної самостійності та свободи.

Реакція опозиції може бути викликана надмірними претензіями до дитини, непосильним йому навантаженням – вимогою бути відмінником у навчанні, процвітати у заняттях мовою, музикою тощо. Буд. Але найчастіше ця реакція буває наслідком втрати чи різкого зменшення звичного уваги із боку близьких. Проявом реакції опозиції у підлітків дуже різноманітні – від прогулів уроків та втеч з дому до спроб самогубства, найчастіше демонстративних. З цією метою може використовуватися навмисне бравірування алкоголізацією або вживанням наркотиків. Всі ці демонстрації ніби кажуть: «Зверніть на мене увагу – інакше я пропаду!».

Реакція компенсації – це прагнення своєї слабкості та невдачливості в одній області заповнити успіхами в іншій. Болючий, фізично слабкий хлопчик компенсує свою слабкість відмінними успіхами у навчанні, що дозволяють завоювати авторитет серед однолітків. І навпаки, проблеми у навчанні можуть поповнюватися «сміливим» поведінкою, ватажком у порушенні поведінки, у разі – участю в асоціальних компаніях, скоєнні правопорушень.

Реакція гіперкомпенсації. Тут наполегливо і вперто домагаються високих результатів саме в тій галузі, де слабкі. Саме через гіперкомпенсацію сором'язливі і боязкі підлітки при виборі видів спорту віддають перевагу грубій силі – боксу, самбо, а підліток, що страждав заїканням, із захопленням віддається заняттям художнім читанням і виступає на аматорських концертах.

Реакція групування з однолітками. У підлітків є гостра необхідність у своїй самосвідомості та приналежності до групи. Підлітки ще мають ясно усвідомленого «образу Я» і часто почуваються захищеним серед собі подібних. Почуття «Я» поки що важко вичленувати із «Ми» – підлітки стають членами різних неформальних організацій. Група для підлітка стає основним регулятором поведінки. Цим можна пояснити відомий факт, що переважна більшість правопорушень у підлітків відбувається у групі. Спостерігається закономірність: що менше вік підлітка, то більший склад групи. У міру дорослішання кількість членів групи зменшується. У віці 16-18 років група становить 2-3 особи.

Пам'ятка батькам підлітків, які важко виховуються.

Поставтеся до проблеми «важкої» дитини, насамперед з позиції розуміння труднощів самої дитини.

Не забувайте, що дитина певною мірою наше відображення. Не усвідомивши причин його проблеми, не усунувши їх, ми зможемо допомогти дитині. Підніміться над вашими власними проблемами, щоб побачити проблеми вашої дитини.

До труднощів у вихованні поставтеся філософськи. Вони завжди мають місце. Не слід думати, що є «легкі» діти. Виховання дитини – справа завжди важка, навіть за найоптимальніших умов та можливостей.

Остерігайтеся паніки та фаталізму. Вони погані супутники виховання. Не звикайте роздмухувати багаття неблагополуччя з іскри кожної важкої ситуації. Не оцінюйте свою дитину погано через якусь погану провину. Не перетворюйте неуспіх в одній справі на повну неуспішність дитини.

Зрештою, будьте оптимістичні! (У мене важка дитина, але я вірю у її перспективу; у нас багато проблем, але я їх бачу, а правильно поставлена проблема наполовину вже вирішена).

Рекомендації для батьків «важких» підлітків»

Хваліть дитину за хорошу поведінку подібно до того, як Ви вказуєте їй на помилки та негативну поведінку. Заохочення закріпить у його свідомості уявлення про правильну дію.

Намагайтеся похвалити дитину за будь-яку зміну на краще в її поведінці, навіть якщо вона дуже незначна.

Пам'ятайте, що, вдаючись частіше до похвали, Ви сприяєте розвитку у дитини впевненості у собі.

Намагайтеся навчити дитину, як виправити неправильний вчинок. Розмовляйте з дитиною у тоні поваги та співпраці.

Залучайте дитину до процесу прийняття рішення.

Пам'ятайте, що для дитини є зразком правильної поведінки.

Не можна очікувати від дитини виконання того, що вона не в змозі зробити.

Утримуйтеся від заяв, що дитина ні до чого не придатна, від грубостей у стилі «негідник, безглуздий». Оцінюйте сам вчинок, а не того, хто його здійснив.

Використовуйте будь-яку можливість, щоб висловити дитині своє кохання.

Прислухайтесь до дитини і намагайтеся зрозуміти її точку зору, не обов'язково погоджуйтесь з ним, але завдяки увазі, яку Ви йому надали, він відчуває себе повноправним та гідним учасником подій.

Пам'ятайте, що дитина охочіше підпорядковується правилам, у встановленні яких він брав участь.

Щоб не заводити ваші стосунки з підлітком у глухий кут, зверніть увагу на наступні поради:

Помічайте навіть незначні зміни у поведінці підлітка, оскільки спочатку асоціальна поведінка проявляється епізодично, ситуативно. Згодом відхилення відбуваються частіше, позитивні якості перестають домінувати, але зберігаються. І, нарешті, асоціальна поведінка входить у звичку.

Не зловживайте покараннями та заборонами. Знайдіть причину чи причини такої поведінки підлітка. Пам'ятайте, що до вашої дитини потрібний індивідуальний підхід.

Говоріть із дитиною, уникаючи різких виразів. Розмовляйте з ним, пояснюйте, але не ставте йому умов, не вимагайте одразу ідеальної поведінки. Комплексно вводьте зміни в режим дня, у суспільство підлітка, його дозвілля.

Необхідно знайти сильні сторони або, краще сказати, якості підлітка та правильно їх використовувати, розвивати, даючи йому посильні завдання.

Зміцніть пізнавальний інтерес підлітка. Залучайте сина чи дочку до різних видів діяльності, але тримайте ситуацію під постійним контролем.

У дитину потрібно вірити – це головне! Велике значення має для важкого підлітка випробувати щастя, радість від успіху. Це найбільший стимул до самовдосконалення.

Чого НЕ слід робити стосовно підлітка.

Не допускайте як неповаги до себе з боку підлітка, так і грубості щодо нього.

Не вимагайте негайного та сліпого послуху, не застосовуйте погроз та не принижуйте дітей.

Не починайте розмови зі звинувачень і не перебивайте, коли дитина пояснює свої вчинки.

Не підкупуйте підлітка і не вимагайте силою обіцянку не робити те, що вам не подобається.

Не відступайте від введених у сім'ї правил і традицій, хіба що у незвичайних випадках.

Не ревнуйте сина або доньку до друзів, приймайте у своєму будинку і намагайтеся познайомитися ближче.

Не давайте негативної оцінки об'єкту уваги підлітка, навіть якщо вибір Вам не до вподоби.

Висновки до другого розділу

В ході дослідження стилей виховання у сім'ї, була розроблена емпірична програма, підбрані теоретичні методи, такі як: аналіз, синтез, узагальнення та психодіагностичний інструментарій. Тестування показало, що переважає авторитетний стиль виховання. Демократичний стиль характеризується високим рівнем вимогливості й чуйності. самий дисциплінований стиль виховання. На другому місці авторитарний стиль, який характеризується високим рівнем вимогливості й низьким рівнем чуйності.

На етапі дослідження я проаналізувала особливості типів виховання та вплив на формування особистості підлітка. Було зроблено висновки того, що найбільш ефективний для виховання тип співпраця. Дослідила, що тип співпраця впливає позитивно на взаємовідносини батьків та дітей. Цей тип виховання сприяє формуванню довіри у сім'ї і формуванню самостійності особистості. Інакша ситуація спостігається у сім'ї, де тип виховання диктує, як наслідок контролю і вимогливості зі сторони батьків, указів, дитина замикається в собі, формується недовіра до батьків, низький рівень самостійності. Ліберальний стиль виховання означає низький рівень

вимогливості й високий рівень чуйності. Як наслідок нерозуміння дитиною соціальних норм і як треба ставитись до інших. Такі діти виростають егоїстичними, без поняття що дозволено роботи, а що ні. Тип невтручання, характеризується низьким рівнем вимогливості й чуйності. Діти в таких сім'ях, як правило, ростуть самотніми і замкненими, або ж агресивними і некерованими.

Аналізуючи як тип виховання впливає на самооцінку підлітка я пришла до висновку, що в сім'ї з типом виховання співпраця самооцінка дитини середня, не висока і не низька. Щодо сім'ї у якої тип виховання диктат, дитина з низькою самооцінкою. Виховання побудоване на опіці відрізняється завищеною самооцінкою у дитини. Тип невтручання свідчить про низьку самооцінку у підлітка.

ВИСНОВКИ

Під час проведення експериментального дослідження на тему: «Психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини» ми дійшли наступних висновків:

1. На етапі дослідження було проаналізовано особливості прояву стилей виховання у подальшому житті особистості. Було зроблено висновки того, що найбільш ефективний стиль для виховання авторитетний стиль. Було досліджено, що авторитетний стиль виховання впливає позитивно на взаємовідносини батьків та дітей. Цей стиль виховання сприяє формуванню довіри у сім'ї і формуванню самостійності особистості. Інакша ситуація спострігається у сім'ї, авторитарних батьків, як наслідок контролю і вимогливості зі сторони батьків, дитина замикається в собі, формується недовіра до батьків, низький рівень самостійності. Ліберальний стиль виховання означає низький рівень вимогливості й високий рівень чуйності. Як наслідок нерозуміння дитиною соціальних норм і як треба ставитись до інших. Такі діти виростають егоїстичними, без поняття що дозволено роботи, а що ні. Індиферентний стиль виховання характеризується низьким рівнем вимогливості й чуйності. Діти в таких сім'ях, як правило, ростуть самотніми і замкненими, або ж агресивними і некерованими.

2. Було проведено дослідження, для діагностики було обрано дві методики перша методика опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (Д. Олсон) на дослідження сімейної адаптації і та згуртованості і другий опитувальник методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова) для розуміння, які стилі виховання використовуються у сім'ї. Вибірку склали 10 сімей, члени якої були від 27 до 45 років. Результати по першій методиці по рівням адаптації 5 людей мають низький рівень адаптації, 3 людини середній рівень, і 2 людини високий рівень адаптації.

Щодо показників результатів виду сімейної згуртованості, 4 людини мають розділений вид, 6 людей роз'єднаний вид згуртованості. Результати по рівням згуртованості 4 людини мають низький рівень згуртованості, 3 людини середній рівень згуртованості, і 3 людини високий рівень згуртованості. По другій методиці у 4 людей переважає авторитетний стиль виховання, у 3 людей переважає авторитарний стиль, у 2 людей ліберальний, і у 1 людини індиферентний. Яскраво виражений по результатам тестування авторитетний стиль виховання. Це говорить про те, що більшість батьків беруть на себе відповідальність за своїх дітей, їх поведінку і дії, поки діти не досягнуть емоційної зрілості. Діти, виховані авторитетними батьками, в подальшому житті досягають найбільших успіхів.

3. Було проаналізовано сім'ї, які вирішили завести дітей після 30-ти років, обирають ліберальний стиль виховання. Родини, які рано завели дітей обирають індиферентний стиль виховання. Сім'ї минулого покоління, як правило виховують своїх дітей авторитарним стилем виховання.

В ході дослідження сімейної згуртованості у сім'ї та особливості розвитку підлітка, була розроблена емпірична програма, підбирані теоретичні методи, такі як: аналіз, синтез, узагальнення та психодіагностичний інструментарій. Тестування показало, що переважає роз'єднаний вид згуртованості, на другому місці розділений вид згуртованості. Результати по рівням згуртованості 4 людини мають низький рівень згуртованості, 3 людини середній рівень згуртованості, і 3 людини високий рівень згуртованості.

4. Щодо проведення тестування на рівні самооцінки яскраво виражений по результатам тестування на першому місці низький рівень самооцінки у більшості підлітків. Це говорить про те, що в перехідному віці більшість підлітків страждають від низької самооцінки. В подальшому житті підлітки у яких низька самооцінка більше замкнені у собі, багато комплексів, якщо не працювати над його самооцінкою. Середній рівень самооцінки на другому. Адекватна і висока самооцінки на третьому. Найчастіше люди, які в

підлітковому віці мали адекватну самооцінку та були впевнені у собі, в дорослому житті досягають успіхів. Підлітки, які страждали від булінгу у школі, ростуть невпевнені у собі, замкненими, в дорослому житті страждають від низької самооцінки. Підлітки, яких батьки ставили на перше місце і все було для них, мають неадекватну самооцінку. Середню самооцінку мають люди у яких були ті, які оцінювали дитину, як треба, а інші їх знецінювали мають середню самооцінку. Родини, у яких дитина не є особистістю в результаті виховання дитини призводить до низької самооцінки. Сім'ї минулого покоління, самі цього не усвідомлюючи, як правило виховують своїх дітей так, що потім у дитини купа комплексів і низька самооцінка. Якщо більшість батьків у світі будуть стежити за самооцінкою своєї дитини, і не пригнічувати особистість дитини, її «Я» щасливих дорослих людей було б більше.

Перспективами подальших досліджень проблеми впливу стилів виховання на подальший розвиток дитини можуть бути визначення та розподіл сімей на групи з конкретними стилями виховання і прослідкування впливу обраних стилів виховання на обрання життєвого сценарію особистості протягом всього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Мысль. 2016. 299 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности: Психология формирования и развития личности М.: Наука, 1981. С. 19-44.
3. Абульханова-Славська К.А. Діяльність і психологія особистості. К.: Наука, 1980. 333 с.
4. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. Феникс. 19982016. 416 с.
5. Адлер А. Наука жить. Київ. Port-Royal. 2016. 286 с.
6. Алексеєнко Т. У чому мудрість батьківської любові. *Дошкільне виховання*. К., 2002. 20-21 с.
7. Алексеєнко Т.Ф. Готовність батьків до виховання дитини. 2002. 37-41 с.
8. Алексеєнко Т.Ф. Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї. *Діти – батьки – сім'я*. 2016. Вип. 3. С. 4–9.
9. Андреева Т.В. Семейная психология: Учебное пособие для студ. высших учебных заведений. СПб, 2004. 244 с.
10. Базен Э. Встань и иди. И огонь пожирает огонь. Масло в огонь. Романы. Київ. 2016. 527 с.
11. Базовий компонент дошкільної освіти: нова редакція / Наук. кер. А.М. Богуш, авт. кол. А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч та ін. *Дошкільне виховання*, 2012. 19 с.
12. Балл Г.О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 25-53.
13. Берн Е. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры М. Эксмо. 2010б. 576 с.

14. Бессонова Т.П. Особливості розвитку дитини в неблагополучній сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. 39-42 с.
15. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності. К., 2006. 272 с.
16. Бех І.Д. Особистість народжується в сім'ї. Початкова школа. 2016. Вип. 2. С. 23–25.
17. Бігун Н.І. Профілактична робота в практичній психології: навч.-метод. комплекс дисципліни. Кам'янець-Подільський: Медобори. 2017. 96 с.
18. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К., 2001. 96 с.
19. Бразингтон Р. Порядок рождення. *Большая психологическая энциклопедия* / под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбах. 2-е изд. Питер. 20016. С. 986–988.
20. Буніна Л.М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. Діти – батьки – сім'я. 2005. Вип. 3. С. 9–16.
21. Бутенко О.Г. Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів XVIII століття. *Рідна школа*. 2008. № 1-2. 74-77 с.
22. Бутенко О.Г. Повага до батьків як виховна проблема в історії педагогічної думки. *Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2009. 32-35 с.
23. Везенкова Г.І. Особистісна зрілість як детермінанта життєвих домагань майбутніх учителів. *Наука і освіта*. 2009. № 9. С. 79-83.
24. Венгер А.Л. На что жалуется? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков М., 2000. 184 с.
25. Винникотт Д.В. Разговор с родителями. М., 1995. 112 с.
26. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. К., 2005. 400 с.
27. Волкова Н.П. Педагогіка. К., 2002. 576 с.
28. Воспитательный потенциал семьи и социализация детей. *Педагогика*. 1999. 27-38 с.

29. Гальперин П.Я. Актуальные проблемы возрастной психологии. М.: МГУ, 1978. 118 с.
30. Головаха Е. И. Психологическое время личности. Київ. Наук. Думка. 2016. 209 с.
31. Даринская В.М. Радость семейного общения. Воронеж, 2000. 128 с
32. Дрисколл Р. Порядок рождения и личность. *Большая психологическая энциклопедия* / под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбах. 2-е изд. Питер. 2006. С. 988–991.
33. Дружинин В. Н. Психология: учебник для гуманитарных вузов. СПб. Питер. 2009. 656 с.
34. Духневич В.М. Психологічне благополуччя професіонала: модель досягнення/дотримання (на прикладі професії психолога-консультанта). Проблеми загальної та педагогічної психології. 2020. Т. 4, ч. 3. С. 57–63.
35. Карпинский К. В. Человек как субъект жизни. Гродно. ГрГУ. 2002. 280 с.
36. Кириченко В. Прогнозування поведінки персоналу в період змін на підприємстві // [http://politicon. iatp.org.ua](http://politicon.iatp.org.ua).
37. Кісарчук З.Г. Методологія і методи практичної психології // Практична психологія та соціальна робота. 2017. Вип. 3. С.29–34.
38. Клайн П. Справочное руководство по конструированию личностных тестов. Проблемы конструирования личностных опросников. Київ. 2016. URL: <http://www.psychology.ru/library/00003.shtml> дата звернення: 13.10.2021).
39. Коваленко Л.А. Педагогіка батькам. К., 2019. 208 с.
40. Краснова Н.П. Методика роботи соціального педагога. Луганськ, 2014. 112 с.
41. Кушерець В.І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. Київ. Знання України. 2016. 248 с.
42. Кушнерчук М. Вплив батьківських сценаріїв на свідомість. 2006. 40-44 с.

43. Лановой В. Е. Метод «напишите рассказ»: диагностика, терапия и прогно. Київ. 2016. 198 с.
44. Лепіхова Л.А. Значення соціально-психологічної компетентності в реалізації життєвих домагань. *Педагогіка і психологія*. 2016. Вип. 3. С. 77–85.
45. Лепіхова Л.А. Механізми життєвих домагань у системі цілеутворення особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології (збірник статей)*. Вип. 10(13). Київ. 2016. С. 105–116.
46. Макаренко А.С. Сочинения. М.а, 1957. Т. 1. 783 с.
47. Максименко С.Д. Метод дослідження особистості // *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. Вип. 7. С. 1–8.
48. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі. Т. 2. *Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект*. 335 с.
49. Невмержицький О.А. Співпраця з батьками: посібник, 2005. 265 с.
50. Нечаева О.С. Шляхи формування мотивації досягнення успіху в обдарованих підлітків. *Обдарована дитина*. 2007. № 9. С. 25–30.
51. Ніколаєнко В. Дитина має право на любов – про це усім нагадуємо знов. *Дошкільне виховання*. 2005. 16-17 с.
52. Овсянецька Л.П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості // *Актуальні проблеми психології. Том 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*. Київ. Інститут психології Г.С. Костюка АПН України. 2017. Ч. 2. С. 105–110.
53. Особистісні кризи студентського віку: зб. наук. ст. / за ред. Т. М. Титаренко. Луцьк. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2017. 112 с.
54. Педагогічний словник для молодих батьків. К., 2002. 348 с.
55. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика // *Практична психологія та соціальна робота*. 2018. Вип. 6–7. С. 3–6.
56. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Підручник. К., 2015. 448 с.
57. Пономаренко Л. И. Тренинг розвитку рефлексии у подростков. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. Вип. 3. С. 8–17.

58. Портнова А.Г., Холодцева Е.Л. Влияние личностной и трудовой зрелости специалиста на достижение уровня профессионализма URL: <http://konfep.narod.ru/portn.htm> (дата звернення: 05.10.2021).

59. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.09. «Вікова та педагогічна психологія». Київ. 2021. 20 с.

60. Потеряхин А. М. Психология управления. Основы межличностного общения. Київ. ВИРА-Р. 2019. 384 с.

61. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник. Житомир, 2003. 483 с.

62. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара. *Издательский Дом «БАХРАХ»*. 2018. 672 с.

63. Практическая психология / под ред. М. К. Тутушкиной. *Дидактика плюс*. 2019. 368 с.

64. Психологія особистості. Словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ. 2018. 320 с.

65. Рекало В. І. Принцип багатовимірності в побудові знання про особистість в світлі психотерапевтичних завдань. *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. Вип. 7. С. 77–80.

66. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Прогресс. 2017. С. 234–247.

67. Сисоєва С.О. Психологія та педагогіка. Кременчук, 2008. 532 с.

68. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: Навчальний посібник. К., 2005. 18 с.

69. Соціалізація дітей шкільного віку взаємодії сім'ї і школи: Монографія / За ред. Т.В. Кравченко. К., 2009. 416 с.

70. Сухомлинський В.А. Про виховання. К., 1985. 60 с.

71. Шевченко Н.Ю. Права дитини – права батьків. Діти – батьки – сім'я. 2016. Вип. 5. С. 11-17.

72. Шемелюк І. Я. Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності Я - концепції як показники особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2017. Вип. 6. С. 26-27.

73. Штепа О. С. Продуктивне вирішення внутрішньоособистісних конфліктів шляхом навчіння саморозуміння. *Проблеми гуманітарних наук: Наук. зап. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич: НВЦ «Каменярь»*. 2018. Вип. 9. С. 130-139.

74. Штепа О. С. Пропріум зрілої особистості. *Практ. психологія та соц. робота*. 2016. Вип. 2. С. 26-35.

75. Штепа О. С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання. *Практ. психологія та соц. робота*. 2017. Вип. 3. С. 53-57.

76. Штепа О. С. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці. *Соц. психологія*. 2016. Вип. 1(15). С. 129-146.

77. Щербаков В. С. Духовність як проблема теорій особистості. *Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень. Тези доповідей третьої Всеукраїнської конференції молодих науковців 28 – 29 вересня 2000 року*. Київ, 2018. С. 70-72.

78. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г. та ін. Проблемні сім'ї: діти і батьки. *Студцентр*. Київ. 2018. 138 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3) (Д. Олсон) [6]

	Рівень сімейної адаптації	%	Вид сімейної адаптації	Рівень сімейної згуртованості	%	Вид сімейної згуртованості
1. Блейчик М.	24	37,3	Структуро ваний	30	18,6	Роз'єднаний
2. Дмитренко А.	23	37,3	Структуро ваний	26	18,6	Роз'єднаний
3. Котляр Н.	26	13,2	Регідний	29	18,6	Роз'єднаний
4. Кучеренко Ю.	31	13,9	Хаотичний	42	32,2	Розділений
5. Луценко І.	35	16,0	Хаотичний	40	32,2	Розділений
6. Міненко В.	26	38,8	Структуро ваний	35	14,9	Роз'єднаний
7. Пшенична З.	30	32,0	Гнучкий	31	18,6	Роз'єднаний
8. Руденко Н.	33	16,0	Хаотичний	40	37,2	Розділений
9. Середенко К.	28	28,4	Гнучкий	38	37,2	Розділений
10. Якименко В.	31	13,9	Хаотичний	34	14,9	Роз'єднаний

Додаток Б

Стратегії сімейного виховання (С. Степанова)

	Автори тетний	Автори тарний	Лібера льний	Індифе рентни й
1.Блейчик М.	5	3	2	
2.Дмитренко А.	3	2	4	1
3.Котляр Н.	5	2	2	1
4.Кучеренко Ю.	5	4	1	
5.Луценко І.	2	3	1	4
6.Міненко В.	5	3	1	1
7.Пшенична З.	2	5	1	2
8.Руденко Н.	3	4	1	2
9.Середенко К.	1	3	4	2
10. Якименко В.	2	5		3

Додаток В

Дослідження рівнів самооцінки особистості (С. Будассі) [14]

	Оцінка	Висока	Середня	Низька	Адекватна	Неадекватна
1.Бліщук М.	- 0,38		+			
2.Дмитренко А.	+ 1	+				
3.Котляр Н.	- 0,39		+			
4.Кучеренко Ю.	- 0,40			+		
5.Луценко І.	+ 0,39				+	
6.Міненко В.	- 0, 42			+		
7.Пшенична З.	- 0,41			+		
8.Руденко Н.	- 0,39			+		
9.Середенко К.	-1			+		
10. Якименко В.	+ 0,37			+		

